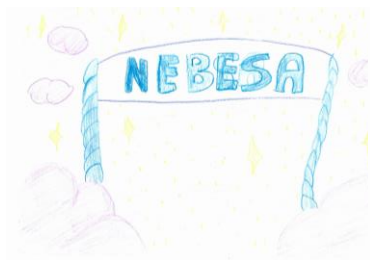

RAZISKOVALNA NALOGA
OSNOVNA ŠOLA SELNICA OB DRAVI

KAM GREMO, KO ODIDEMO?
(o smrti in življenju po njej)
SOCIOLOGIJA

MENTORICA in LEKTORICA:

Maja VAČUN, prof. slo. in fil.

AVTORICE:

Zoja ZAMOLO, 8. a

Zala SRNKO, 8. b

Mojca MORI, 8. b

ZAHVALA

Iskreno se zahvaljujemo vsem učencem Osnovne šole Selnica ob Dravi, ki so rešili anketne vprašalnike in sodelovali pri naših delavnicah, ter vsem strokovnim delavcem, ki so rešili anketni vprašalnik. Zahvaljujemo se tudi vsem intervjuvancem – sošolki, kaplanu in duhovni terapevtki.

Največja zahvala vsekakor gre naši mentorici Maji Vačun, ki nas je vodila in spodbujala skozi naše nastajanje raziskovalne naloge.

POVZETEK

Povsod okrog nas je življenje, a vse nas čaka smrt, ki se ji žal nobeno živo bitje ne more izogniti. Kljub razumskemu pogledu na ta naravni pojav pa že misel na smrt, še bolj pa srečanje z njo največkrat vzbudita v človeku nelagodne in neprijetne občutke, kot so strah, bolečina, žalost, trpljenje. Kako lahko človek razume smrt mladega človeka, kako si svojci lajšajo bolečino, ali obstaja življenje po smrti, kakšen je odnos ljudi do smrti in posmrtnega življenja, do upoštevanja obrednih navad, ali je verovanje v posmrtno življenje nujno povezano z vero oz. verskimi skupnostmi, ali bi se o smrti morali več pogovarjati doma in v šoli in na kakšen način, so vprašanja, ki so nas zanimala v raziskovalni nalogi. Odgovore smo poiskale v teoriji, pri učencih 6.–9. razreda in strokovnih delavcih šole, kaplanu selniške župnije, sošolki, ki ji je umrl mlajši brat, in duhovni terapeutki. Izvedle smo tudi delavnice z učenci 1.–3. razreda. Raziskovalno vprašanje, ki smo si ga postavile poleg raziskovalnih hipotez, je: »Kam gremo, ko odidemo?«.

Če upoštevamo mnenja vseh udeležencev, zajetih v našem raziskovalnem vzorcu, življenje po smrti obstaja, ljudje pa si z verjetjem vanj lajšajo predvsem bolečino po izgubi bližnjega. Posmrtno življenje ni le stvar verskega prepričanja, temveč zdravega razmišljanja. Udeleženci se v večini ne bojijo smrti in jo sprejemajo kot del življenja. Zavedajo se, da se je potrebno le ustrezno pripraviti na to, da se življenje enkrat konča. Smrt ne sme biti tabu tema, temveč se je potrebno o njej pogovarjati še za čas življenja. Predvsem je pomemben iskren pogovor o smrti z otroki, ki imajo o tej temi nerazrešena številna vprašanja in predstave, pogovor z njimi pa je treba ustrezno prilagoditi njihovemu razvojnemu obdobju. Na raziskovano vprašanje, kam gremo, ko odidemo, ne moremo enoznačno odgovoriti. Sklepamo lahko, da tisti, ki verjamejo v posmrtno življenje, menijo, da je tam, kamor gremo, lepo. Če izhajamo iz najstarejših verovanj v posmrtno življenje ali razmišljanj učencev 1.–3. razreda, so ti kraji podobni pravljичnim deželam.

KAZALO VSEBINE

1 UVOD	7
2 TEORETIČNI DEL	9
2.1 VPRAŠANJE SMRTI	9
2.2 ŽIVLJENJE PO SMRTI	10
2.3 POSMRTNO ŽIVLJENJE V RAZLIČNIH RELIGIJAH	11
2.3.1 Hinduizem	11
2.3.2 Budizem	12
2.3.3 Islam	12
2.3.4 Krščanstvo	12
2.4 SMRT IN OTROCI	13
2.5 PREGLED UČNIH NAČRTOV	15
3 EMPIRIČNI DEL	18
3.1 RAZISKOVALNE HIPOTEZE	18
3.2 RAZISKOVALNI VZOREC	18
3.3 METODE RAZISKOVANJA	19
3.4 REZULTATI	19
3.4.1 ANALIZA ANKETNEGA VPRAŠALNIKA ZA UČENCE	19
3.4.2 ANALIZA ANKETNEGA VPRAŠALNIKA ZA STROKOVNE DELAVCE	26
3.4.3 DELAVNICE Z UČENCI 1.–3. RAZREDA	33
3.4.4 ANALIZA INTERVJUJEV	42
3.5 RAZPRAVA	45
4 ZAKLJUČEK	50
5 VIRI	52
6 PRILOGE	54
6.1 ANKETNI VPRAŠALNIK ZA UČENCE	54
6.2 ANKETNI VPRAŠALNIK ZA STROKOVNE DELAVCE	56
6.3 INTERVJU S SOŠOLKO	57
6.4 INTERVJU S KAPLANOM SELNIŠKE ŽUPNIJE	58
6.5 INTERVJU Z DUHOVNO TERAPEVTKO	58

KAZALO SLIK

<i>Slika 1.</i> Učbenik Lili in Bine za SPO v 3. razredu osnovne šole	16
<i>Slika 2.</i> Učbenik Lili in Bine za SPO v 2. razredu osnovne šole	16
<i>Slika 3.</i> Učbenik za družbo v 4. razredu.....	17
<i>Slika 4.</i> Učbenik Lili in Bine za SPO v 3. razredu osnovne šole.	16
<i>Slika 5.</i> Učbenik za družbo 4. razred osnovne šole	17
<i>Slika 6.</i> Pogovor o pravlji.....	34
<i>Slika 7.</i> Tretješolca med izdelovanjem ptic	34
<i>Slika 8.</i> Razstava izdelanih ptic pred šolsko knjižnico	35
<i>Slika 9.</i> Raziskovalke z učenci 3. a pred poslušanjem pravljice Kam gremo, ko odidemo	35
<i>Slika 10.</i> Izbrane risbe učencev, ki so narisali smrt	36
<i>Slike 11, 12, 13.</i> Učenci razvrščajo slike življenjskega kroga.	38
<i>Slike 14, 15.</i> Pogovor in risanje prostora, kamor gremo, ko odidemo	40
<i>Slika 16.</i> Izbrane risbe učencev, kako si predstavljajo kraj življenja po smrti	41

KAZALO GRAFOV

<i>Graf 1.</i> Odnos anketiranih učencev do smrti.	19
<i>Graf 2.</i> Ali družine anketiranih učencev pripadajo kateri od verskih skupnosti.	20
<i>Graf 3.</i> Mnenje anketiranih učencev o tem, ali obstaja posmrtno življenje.....	20
<i>Graf 4.</i> Ali anketirani učenci verjamejo v posmrtno življenje.	21
<i>Graf 5.</i> Kako si anketirani učenci predstavljajo življenje po smrti.	21
<i>Graf 6.</i> Mnenje anketiranih učencev o tem, zakaj verjamejo v posmrtno življenje	22
<i>Graf 7.</i> Mnenje anketiranih učencev o tem, ali moramo ljudi ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade.	22
<i>Graf 8.</i> Obredne navade, ki jih moramo ljudi po mnenju anketirancev upoštevati (možnih več odgovorov).	23
<i>Graf 9.</i> Ali je pogovor o smrti za anketirane neprijeten.....	23
<i>Graf 10.</i> Ali se anketirani učenci v svojih družinah kdaj pogovarjajo o smrti.	24
<i>Graf 11.</i> Mnenje anketiranih o tem, kako naj se odrasli pogovarjajo z otroki o smrti.	24
<i>Graf 12.</i> Ali se učenci spomnijo, da so se v šoli kdaj pogovarjali o smrti.	25
<i>Graf 13.</i> Mnenje anketiranih učencev o tem, ali bi se morali v šoli več pogovarjati o smrti... ..	25
<i>Graf 14.</i> Predlogi anketiranih učencev o tem, kako naj bi potekal pogovor o smrti v šoli.	26
<i>Graf 15.</i> Odnos anketiranih strokovnih delavcev do smrti.	26
<i>Graf 16.</i> Mnenje anketiranih strokovnih delavcev o tem, ali obstaja posmrtno življenje.....	27
<i>Graf 17.</i> Ali anketirani strokovni delavci verjamejo v posmrtno življenje.	27
<i>Graf 18.</i> Kako si anketirani strokovni delavci predstavljajo življenje po smrti.	28
<i>Graf 19.</i> Mnenje anketiranih strokovnih delavcev o tem, zakaj ljudi verjamejo v posmrtno življenje.....	28
<i>Graf 20.</i> Mnenje anketiranih o tem, ali moramo ljudi ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade.	29
<i>Graf 21.</i> Obredne navade, ki jih moramo ljudi po mnenju anketiranih strokovnih delavcev upoštevati.....	29

<i>Graf 22. Ali je pogovor o smrti za anketirane strokovne delavce neprijeten.</i>	30
<i>Graf 23. Ali je vsebina predmeta, ki ga anketirani strokovni delavci poučujejo, kdaj povezana s smrtjo.</i>	30
<i>Graf 24. Mnenje anketiranih strokovnih delavcev o tem, ali bi se morali v šoli pogovarjati z otroki o smrti.</i>	31
<i>Graf 25. Predstave anketiranih strokovnih delavcev o tem, kako naj bi potekal pogovor z otroki o smrti.</i>	32
<i>Graf 26. Mnenje anketiranih strokovnih delavcev o tem, kako bi se morali odrasli pogovarjati z otroki o smrti.</i>	32

KAZALO TABEL

<i>Tabela 1: Prikaz predmetov, tematskih sklopov, vsebin in ciljev iz učnih načrtov, v katerih je omenjena smrt.</i>	15
<i>Tabela 2: Število anketiranih učencev po razredih.</i>	18

1 UVOD

Tako kot rojstvo je tudi smrt del življenja, je nekaj povsem naravnega, biološkega, res pa je, da nas ob rojstvu spremljajo občutki veselja, ob smrti pa občutki žalosti. Povsod okrog nas je življenje, a vse nas čaka smrt, ki se ji žal nobeno živo bitje ne more izogniti. Kljub razumskemu pogledu na ta naravni pojav pa že misel na smrt, še bolj pa srečanje z njo največkrat vzbudita v človeku nelagodne in neprijetne občutke, kot so strah, bolečina, žalost, trpljenje. Človekova čustva se oblikujejo na osnovi osebnih izkušenj z določenim pojavom, kar pa za smrt ne velja – nihče od živečih še ni izkusil lastne smrti. Ne vedenje, kaj se zgodi, ko umremo, in tolažba/upanje, da bo človeku tudi ali pa vsaj po smrti lepo, so največkrat razlogi, da so ljudje začeli verjeti v posmrtno življenje.

Pred približno pol leta je umrl učenec naše šole, brat naše sošolke, ki bi moral z novim šolskim letom vstopiti v 6. razred. Kako lahko človek razume smrt tako mladega človeka, kako si svojci lajšajo bolečino po njegovi smrti, ali obstaja življenje po smrti, so vprašanja, ki so se nam poleg številnih drugih pojavila ob tem dogodku. Menimo, da sta smrt in posmrtno življenje temi, o katerih se premalokrat pogovarjamo tako v družinah kot v šoli, zanima pa nas, kaj je razlog za to. Same sicer obiskujemo izbirni predmet filozofija za otroke, kjer o smrti in z njo povezanimi temami večkrat razpravljamo, se pa ne spomnimo, da bi se o tem kdaj pogovarjali pri ostalih predmetih.

Naš **namen** v tej raziskovalni nalogi je ugotoviti, kakšen je odnos ljudi do smrti in posmrtnega življenja, odnos do upoštevanja obrednih navad, ali je verovanje v posmrtno življenje nujno povezano z vero oz. verskimi skupnostmi, ali bi se o smrti morali več pogovarjati in na kakšen način. Odločile smo se, da bomo o vsem tem povprašale učence in strokovne delavce naše šole ter tri krajanke naše občine, za katere menimo, da imajo do te teme poseben odnos – sošolko, kaplana in duhovno terapevtko. Z učenci bomo izvedle tudi delavnice. Odgovore in rezultate vsega omenjenega bomo predstavile v empiričnem delu naloge.

Raziskovalno vprašanje, ki smo si ga postavile poleg raziskovalnih hipotez, izhaja iz naslova zgodbe, ki jo bomo uporabile za delavnice z mlajšimi učenci, to je: »*Kam gremo, ko odidemo?*«

V okviru raziskovanja smo si postavile naslednje **hipoteze**:

1. Večina anketiranih učencev in učencev v delavnicah ne razmišlja o smrti in ne verjame v posmrtno življenje.
2. Več kot polovica anketiranih strokovnih delavcev se boji smrti.
3. Za večino anketirancev in intervjuvancev je verovanje v posmrtno življenje povezano z vero.
4. Za večino anketirancev pogovor o smrti ni neprijeten.
5. Anketirani učenci se želijo več pogovarjati o smrti v šoli in menijo, da bi se morali odrasli z njimi o tem pogovarjati iskreno.
6. Večina anketirancev in intervjuvancev meni, da morajo ljudje upoštevati obredne navade.

Uporabile bomo naslednje raziskovalne metode: študij virov, opazovanje z udeležbo (delavnice), spraševanje (intervju in anketa), primerjanje, analiza in sinteza.

2 TEORETIČNI DEL

2.1 VPRAŠANJE SMRTI

Tako kot rojstvo je tudi smrt del življenja. Človek je umrljivo in končno bitje. Umiranje je pogoj za spreminjanje in nov razvoj bioloških vrst, zato na svetu ni biološke vrste, katere posameznik ne bi preminil. Smrt je pojav, ki pomeni neizbežen in nepovratni proces v življenju. Biološko gledano je smrt logična, celo nujna, da se živo bitje razvija in napreduje (Raymond, 1984).

»Pojava smrti ne znamo natančno definirati. V medicini razglasijo smrt človeka po določenem času, ko je jasno, da je prenehanje njegovih življenjskih funkcij dokončno« (Pasić, 2016, str. 2).

Odkar obstaja človek, naj bi se ta ukvarjal z vprašanjem smrti, ki je še vedno v večji meri nerazrešeno. Za večino ljudi ostaja smrt skrivnost, saj ne vedo, kaj se zgodi, ko umremo. Ljudje se smrti enako intenzivno bojijo, kot jih po drugi strani privlači – privlači jih predvsem misel na smrt, ki izvira iz spogledovanja z nevarnostjo (Pasić, 2016).

Ljudje dojemajo smrt kot izjemno intenzivno čustveno stanje, povezano s tesnobo, strahom, žalostjo, grozo, negotovostjo, nemočjo, zato se o njej neradi pogovarjajo oz. razmišljajo. Pogovor o smrti je za marsikoga neprijeten. Kadar smo v stiku s smrtjo, se zavestno ali podzavestno soočimo z možnostjo naše lastne smrti in ta za nas postaja bolj realna in tudi mogoča; človek se mora soočiti z neizogibnostjo lastne minljivosti. S psihološkega vidika je govorjenje o smrti lahko videti kot pot, po kateri se smrti posredno približuješ. Mnogo ljudi ima občutek, da si smrt mentalno priključijo že, če samo govorijo o njej, jo tako privabijo v bližino. Želijo si prihraniti psihološko stisko, zato se zadevi raje izmikajo, se o smrti niti ne pogovarjajo (Raymond, 1984).

Človekova čustva se oblikujejo na osnovi osebnih izkušenj z določenim pojavom, kar pa za smrt ne velja – nihče od živčih še ni izkusil smrti. Obstajajo sicer ljudje, ki so se znašli na robu smrti ali že doživeli bližnje srečanje s smrtjo. Pogosto so to ljudje, ki preživljajo zastoj srca oz. so klinično mrtvi, kar pomeni, da njihovi možgani nekaj minut ostanejo brez kisika.

V mnogih primerih ti ljudje pripovedujejo o različnih nenavadnih zvočnih dražljajih, ki se pojavljajo ob smrti ali v bližini smrti. Pogosto imajo ljudje istočasno, ko se pojavi zvok, tudi občutek, da jih z veliko silo vleče skozi kakšen temen prostor. Vsem pripovedim je skupno srečanje z zelo močno svetlobo in doživljanje pozitivnih občutkov, kot so harmonija, solidarnost in sreča (Raymond, 1984).

A ker smrti ne moremo opredeliti z lastno smrtjo, saj večina ljudi tovrstne izkušnje nima, jo lahko le povežemo s čustvi zaradi neke druge izkušnje, ki jo projiciramo v pojem smrti (npr. izguba zdravja, zaposlitve, prebivališča, mladosti ...).

2.2 ŽIVLJENJE PO SMRTI

Kljub naši goreči želji po večnosti ostaja smrt neizogibno dejstvo človeškega življenja. Na vprašanje, ali obstaja življenje po smrti ali ne, ne more odgovoriti nihče, niti znanost. Ne vedenje, kaj se zgodi, ko umremo, in strah pred to negotovostjo sta zato največkrat razloga, da so ljudje začeli verjeti v posmrtno življenje. Vera v posmrtno življenje se naslanja na prepričanje, da ključni del človeka (duša, zavest, višji jaz ...) preživi fizično smrt (Rihter, 2018).

Prva verovanja v posmrtno življenje povezujemo s tem, da so ljudi pokopavali mrtve. Gre za religiozno dejanje, ki temelji na predpostavki, da ima človek poleg telesnih tudi druge potrebe. Najstarejši sledovi verovanj so ostanki ljudi, ki so jih pokopali ali prekrili v jami skupaj z različnimi predmeti, prepričani, da jih bodo umrli potrebovali v nekem drugem, posmrtnem življenju. Te jame imamo za prve grobove. Mrtve so okrasili z dragulji, biseri, s školjkami ali slonokoščnimi obeski in obdali z najrazličnejšimi predmeti, npr. orožjem, orodjem iz kamna ali kosti. »Kakšen je natančen pomen vseh teh dejanj, ne vemo, na podlagi njihovega posebnega odnosa do mrtvih pa lahko sklepamo, da so seanimali za dogajanje po smrti« (Verstva sveta, 2001, str. 10).

Starodavne kulture so si pojem smrti razlagale kot nekakšen globok spanec, potovanje, vstop v svet prednikov. Prav zaradi tega so imeli v teh tradicionalnih družbah pomembno vlogo miti

in različne religije. Zamisel, da po smrti fizičnega preidemo v drugo resničnost bivanja, sodi med najbolj starodavna verjetja človeka (Meredith, 1996).

Stari Egipčani so npr. verjeli v vstajenje fizičnega telesa, zato so posamezna trupla umrlih mumificirali. Menili so, da naj bi bil prehod iz kraljestva živih v kraljestvo mrtvih nevaren, zato so mrtve zavarovali z različnimi obredi in molitvami. Grobnice so bile kot prava stanovanja, v njih so bile pohištvo in stvari, ki naj bi jih umrli potreboval v novem življenju. Umrli je lahko spoznal življenje v onostranstvu, če je bilo njegovo telo ohranjeno. Zato so truplo balzamirali in spremenili v mumijo. Obraz so naličili in mu včasih vstavili steklene oči, da je bil videti kot živ. Mumijo so potem položili v krsto in ob njo položili predmete, potrebne v vsakdanjem življenju, tudi hrano in toaletne potrebščine (Pasić, 2016, str. 4).

Stari Grki so verjeli, da gredo vse duše po smrti v Had – podzemno kraljestvo mrtvih. Prvi, ki so verjeli v idejo, da človek preživi fizično smrt, in tudi prvi, ki so vpeljali idejo o dobrem in slabem, so bili Zoroastrijci, do sedmega stoletja dominantna religija v Perziji. Kasneje se je to prepričanje razširilo v krščansko verovanje.

2.3 POSMRTNO ŽIVLJENJE V RAZLIČNIH RELIGIJAH

Verovanje v življenje po smrti je danes prisotno v mnogih religijah. Verska prepričanja v posmrtno življenje in sprejemanje pojma smrti so različna. Vsem pa je skupno, da je lahko religija verniku v veliko tolažbo in mu pomaga pri reševanju različnih težav, saj se ob njenih ritualih počuti varno, sproščeno, pomirjeno. Vere in verniki so prepričani, da so manj nesrečni tisti, ki verjamejo v smrtno večnost (Pasić, 2016).

2.3.1 Hinduizem

Hindujci verujejo, da živa bitja nimajo le enega življenja, ampak so vpeti v večni krog življenja, smrti in ponovnega rojstva. Ta krožni tok življenja se imenuje samsara. Hindujci verjamejo, da se lahko duša, ko truplo zažgemo, reinkarnira v drugo telo (Meredith, 1996, str. 13). Življenje teče naprej skozi veliko bivanj od rojstva skozi smrt do novega rojstva. Sila, ki vrti kolo življenja, se imenuje karma. Nanaša se na dela, ki jih je posameznik opravljal v svojem življenju. Če je

človek dober v enem življenju, je po njihovem mnenju nagrajen z dobrim rojstvom v drugem življenju (Langley, 1998, str. 18).

2.3.2 Budizem

Budisti so prepričani v tako imenovani kolobar bivanja. Ko človek umre, se po Budovem nauku prerodi v eno od šestih območij bivanja, pri čemer je odvisno to, kakšen je bil. Temu se reče karma – zakon, po katerem je človek nagrajen ali kaznovan, kakor si zasluži. Eden od učinkov karme je vnovično rojstvo. Karma odloči, ali ti bo v prihodnjem življenju boljše ali slabše, kakor ti je bilo v sedanjem (Langley, 1998, str. 25).

Najpomembnejše verovanje v budizmu je torej ponovno rojstvo oziroma reinkarnacija. Zato se mora oseba, ki se približuje smrti, spominjati svojih dobrih dejanj, saj ji bo to pomagalo k dobremu ponovnemu rojstvu. V budizmu raj ne ponuja večnega lagodja, saj se bivanje v njem izteče, ko se končajo nagrade dobre karme. Pravični so tako takoj poslani nazaj na Zemljo k služenju nove karme (Meredith, 1996).

2.3.3 Islam

Pripadniki islama se imenujejo muslimani, kar pomeni pokorni. Vera v posmrtno življenje je eden od temeljev muslimanske religije. Smrt predstavlja prehod iz tega sveta v svet večnega posmrtnega življenja. Muslimani verujejo v posmrtno življenje in poslednjo sodbo, ko bo vsak dobil plačilo za svoja dejanja. Posmrtno življenje si predstavljajo kot telesno življenje. Verujejo, da bodo ta trupla na sodni dan obujena v novo življenje, zato jih je potrebno pokopati, še preden truplo prične razpadati (Meredith, 1996, str. 40).

Muslimane v zvezi s posmrtnim življenjem družijo prepričanje, da bo vsaka duša odgovarjala za svoja dejanja na Zemlji. Nadaljnja usoda duše bo odvisna od tega, kako je izpolnjevala božje zapovedi. Zanimiva je predvsem muslimanska predstava ločitve duše od telesa, ki naj bi bila za pravične duše lahkotna, za nepravične duše pa bi naj predstavljala trpljenje oz. nasilen trenutek (Verstva sveta, 2001).

2.3.4 Krščanstvo

Po mnenju kristjanov umremo vsi, ker smo omejeni in nedokončani, ravno tako kot svet, v katerem živimo. Umre le telo, duša pa ostane in je večna. Kristjani verjamejo, da duša po smrti doživi vstajenje in gre v vice – kraj, kjer duša odplača za vse svoje grehe, ki jih je storila na

Zemlji. Ko se v vicah očisti grehov, lahko nadaljuje pot v nebesa, ki pa predstavljajo večni raj. Prihod v nebesa je tudi cilj vsakega kristjana. Kristjani torej verujejo, da je smrt samo prag, čez katerega stopimo, da bi skupaj z bogom uživali večno življenje (Langley, 1998).

Obredi so tisti, ki nam dajejo neko obveznost do mrtvega, hkrati pa ob tem služijo izražanju bolečine. Krščanski pogreb se vedno izvaja v upanju na vstajenje. Umrlega pokopljejo v krsti ali pa njegovo telo upepelijo in pepel pokopljejo v žari. Pogrebni obred vodi duhovnik. Celoten pogreb po navadi poteka tako, da se najprej izvajajo molitve doma ali pa v vežici. Po molitvah sledi sprevod v cerkev in sveta maša, od cerkve pa se sprevod nadaljuje vse do mesta pokopa, kjer se izvede še zaključni obred. Vsi žalujoči običajno darujejo cvetje, prižigajo nagrobne sveče in so oblečeni v črnino, saj s tem izražajo žalost ob izgubi. Pokojnik mora počivati na svetem in dostojnem mestu (Tello, 2008).

2.4 SMRT IN OTROCI

Naše razumevanje smrti se skozi odraščanje spreminja, predvsem z vidika pojmovanja smrti. Odrasli dojemajo smrt drugače kot otroci, ki imajo o njej svoje predstave. Otrokovo spoznavanje smrti pa je enako pomembno kot katerakoli druga tematika. »Če kje, potem umiranje in smrt v odnosu do otrok ne bi smela biti tabu. Otroci si, če se z njimi o izgubi oziroma smrti ne pogovarjamo, ustvarijo povsem napačne predstave o tem sestavnem delu življenja« (Kako žalujejo otroci, 2018).

Otroci so radovedna bitja, ki imajo veliko vprašanj nepojasnjenih, med njimi tudi vprašanje o smrti. Njihovo razumevanje smrti je pogojeno z njihovo starostjo. Otroci pred petim letom starosti naj se še ne bi zavedali dokončnosti smrti. Zanje je značilno t. i. magično mišljenje – prepričani so, da lahko s svojo željo ali neko obliko vedenja prikličejo mrtvo osebo. Za otroke od 5. do 7. leta je smrt zgolj drug način bivanja, razvija pa se tudi že razumevanje smrti kot nečesa dokončnega. Otroci se ukvarjajo tudi z vprašanjem, kam gre človek po smrti. Zanimivo je, da se otroci po 9. letu starosti zavedajo, da vsa živa bitja umrejo, vendar ob tem smrti ne doživljajo kot nekaj, kar bo doletelo tudi njih. Smrt je sicer stvarna, vendar osebno oddaljena. Po 11. letu otroci razumejo, da je smrt dokončna in neizbežna in da bodo umrli tudi sami. Žalovanje in doživljanje smrti postajata vedno bolj podobno odraslim (Pasić, 2016, str. 9).

Ker so vprašanja otrok največkrat naravna in spontana, pa pogosto preprečujejo odraslim, da bi nanje odgovarjali tako, kot mislijo in čutijo. Strah odraslih pred smrtjo in umiranjem lahko predstavlja eno od ovir za pogovor z otrokom o smrti in izzove tudi potrebo po izogibanju ali laži. Tako starši kot vzgojitelji in učitelji pogosto ne vedo, kako bi predstavili otroku ta neizbežni del življenja, in večkrat zmotno mislijo, da je za otroka bolje, če ga poskušajo pred smrtjo in umiranjem obvarovati (Pasić, 2016). V želji, da bi jih obvarovali pred neprijetnim in žalostnim, pa lahko odrasli oropajo otroke izjemno pomembnih življenjskih izkušenj, ki jim bodo pomagale prebolevati izgubo in žalovati – zdaj in v prihodnosti (Kako žalujejo otroci, 2018).

Psihologi, ki proučujejo dogajanja v povezavi s smrtjo, so mnenja, da se je z otrokom potrebno pogovarjati o smrti in to ustrezno prilagoditi njegovemu razvojnemu obdobju. Podobno kot odrasli otroku pojasnijo nepovratno izgubo igračke, mu lahko pojasnijo tudi nepovratno izgubo osebe. Z izrazoma, kot sta »odšel je« in »zaspal je«, smrt otroku ne bo predstavljena realno. Takšno okolišnje ima lahko celo negativne posledice, denimo strah pred spanjem ali (začasno) ločitvijo (Kako žalujejo otroci, 2018).

Pogovor o smrti z otrokom naj bo iskren, resen, brez obsojanja občutkov, pregovarjanja in prepričevanja, brez prikrivanja, okolišenja, manipuliranja, potvarjanja dejstev ali laži. Nadvse pomembno naj bi bilo, da se odrasli pogovarjajo z otroki o smrti še preden otroci doživijo izkušnjo izgube – preden umre kdo od njihovih bližnjih. S pogovori o smrti kot sestavnem delu življenja v širšem okolju – doma, v vrtcu in šoli – tako spodbudijo razbijanje tega tabuja, s tem pa se posledično lahko zmanjšata otrokov strah in tesnoba pred smrtjo in umiranjem (Kako žalujejo otroci, 2018).

Ko z otrokom razmišljamo o smrti, moramo pri tem upoštevati njegovo raven razumevanja in našo razlago temu primerno prilagoditi. Dejstvo, da je vse na svetu minljivo, lahko razložimo otroku tudi na sprehodu v gozdu, ko vidimo npr. posekano drevo, mrtvo ptico, ko otroku doma umre hišni ljubljencek, se mu pokvari igračka ... »Z vsakim jasnim stikom s temo smrti otroku omogočimo, da stvarnost na harmoničen način vključi v svojo predstavo o življenju. Na ta način bo otrok razvil dragoceno zmožnost za spopadanje z izkušnjami izgube in žalovanja, s katerimi se bo nekoč moral soočiti« (Pasić, 2016, str. 13; po Hofer, 2012).

»Otroci, ki so zdravo izpostavljeni smrti in umiranju, lažje prenesejo občasno zelo neprijetno resničnost« (Kako žalujejo otroci, 2018).

2.5 PREGLED UČNIH NAČRTOV

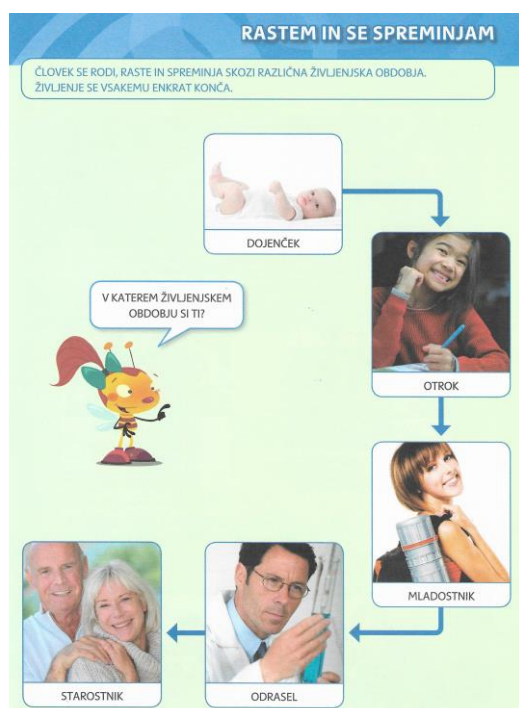
Z namenom, da bi ugotovile, ali učni načrti za osnovnošolsko izobraževanje vključujejo usvajanje znanja ali pogovor o smrti, smo pregledale učne načrte za vse predmete in razrede. Pri pregledu smo se omejile na tematske sklope, vsebine in cilje pri posameznih predmetih in iskale besedo smrt oz. besede, ki bi jih lahko povezale s smrtjo človeka/koncem njegovega življenja. Ugotovitve prikazujemo v spodnji razpredelnici.

Tabela 1: Prikaz predmetov, tematskih sklopov, vsebin in ciljev iz učnih načrtov, v katerih je omenjena smrt

	2. RAZRED	2. RAZRED	3. RAZRED	4. RAZRED	6. RAZRED
PREDMET	SPO	SPO	SPO	DRU	ZGO
TEMATSKI SKLOP	ŽIVA BITJA	JAZ	ŽIVA BITJA		
VSEBINA		Človek se spreminja	Življenjski krog	Ljudje v družbi	Začetek znanosti, umetnosti in verovanja
CILJI	Učenci spoznajo, da se ljudje in živali rodijo, rastejo, se postarajo in umrejo.	Učenci poznajo obdobja človekovega življenja.	Učenci spoznajo, da ljudje živijo dlje kot večina drugih živali, toda vsa živa bitja umrejo in se po smrti razgradijo.	Učenci razumejo smisel povezovanja v družini (razveze, smrt, novi člani).	Učenci razložijo vzroke za nastanek verovanj, opišejo glavne značilnosti verovanj prvih visokih kultur.

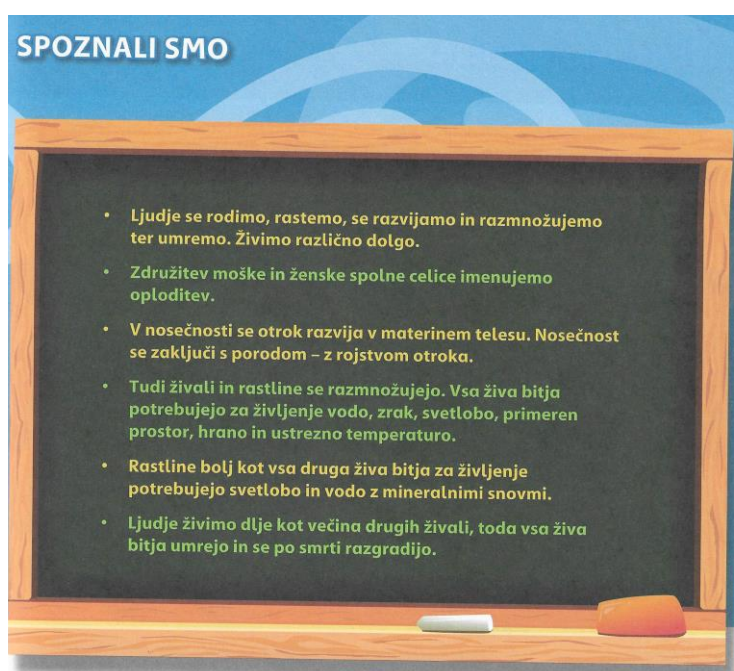
Iz tabele je razvidno, da se beseda 'smrt' v učnih načrtih pojavi le enkrat, in sicer v ciljih predmeta družba v 4. razredu, beseda 'umiranje' pa dvakrat – v ciljih predmeta spoznavanje okolja v 2. in 3. razredu.

Po pregledu učnih načrtov nas je zanimalo, kako je ta vsebina prikazana v učbenikih, ki so ali jih v tem šolskem letu uporabljajo pri pouku omenjenih predmetov. Vso s tem povezano vsebino smo fotografirale in jo prikazujemo na spodnjih slikah.

Slika 2. Učbenik Lili in Bine za SPO v 3. razredu osnovne šole (Grošelj in Ribič, 2019).

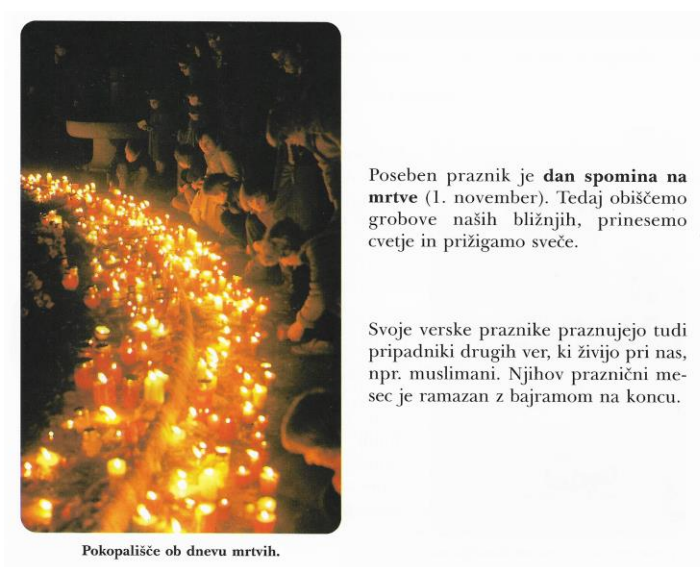
Slika 1. Učbenik Lili in Bine za SPO v 2. razredu osnovne šole (Grošelj in Ribič, 2018).

Slika 3. Učbenik Lili in Bine za SPO v 3. razredu osnovne šole (Grošelj in Ribič, 2019).

Slika 4. Učbenik za družbo 4. razred osnovne šole (Hriberšek Balkovec, 2003).

Slika 5. Učbenik za družbo v 4. razredu (Umek in Janša Zorn, 2002).

Iz pregledov učbenikov smo ugotovile, da so smrt oz. besede, ki bi jih lahko povezale s smrtjo človeka/koncem njegovega življenja, omenjene v treh učbenikih: spoznavanje okolja v 2. in spoznavanje okolja v 3. razredu ter učbeniku za družbo v 4. razredu. Vsebine so v glavnem navezane v na življenjski krog človeka ali pa na običaj praznovanja dneva spomina na mrtve.

3 EMPIRIČNI DEL

3.1 RAZISKOVALNE HIPOTEZE

V okviru raziskovanja smo si postavile naslednje hipoteze:

1. Večina anketiranih učencev in učencev v delavnicah ne razmišlja o smrti in ne verjame v posmrtno življenje.
2. Več kot polovica anketiranih strokovnih delavcev se boji smrti.
3. Za večino anketirancev in intervjuvancev je verovanje v posmrtno življenje povezano z vero.
4. Za večino anketirancev pogovor o smrti ni neprijeten.
5. Anketirani učenci se želijo več pogovarjati o smrti v šoli in menijo, da bi se morali odrasli z njimi o tem pogovarjati iskreno.
6. Večina anketirancev in intervjuvancev meni, da morajo ljudje upoštevati obredne navade.

3.2 RAZISKOVALNI VZOREC

Anketni vprašalnik za učence smo razdelile 133. učencem 6.–9. razreda, in sicer v mesecu novembru pri eni od razrednih ur. Izpolnilo ga je 68 fantov (51 %) in 65 deklet (49 %). Število anketiranih učencev po razredih prikazujemo v spodnji tabeli.

Tabela 2: Število anketiranih učencev po razredih

Razred	Število učencev	Število učencev v %
6.	36	27 %
7.	28	21 %
8.	33	25 %
9.	36	27 %

Anketni vprašalnik za strokovne delavce smo razdelile 39. strokovnim delavcem v mesecu decembru. Izpolnilo in vrnilo ga je 29 delavcev.

V **delavnicah**, ki smo jih izvajale z **učenci 1.–3. razreda** v mesecu februarju, je bilo udeležениh 92 učencev.

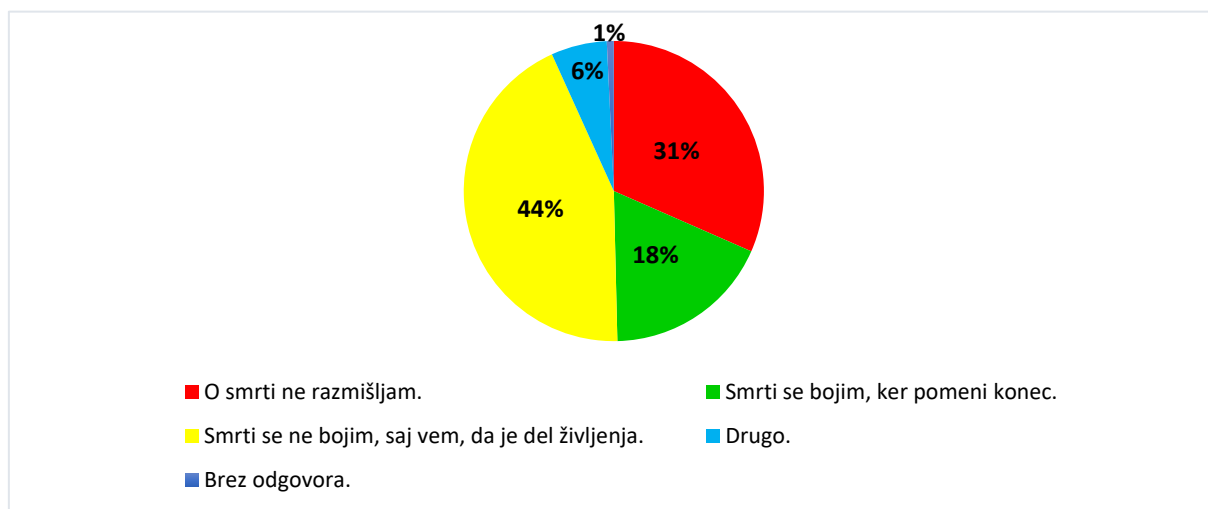
Opravile smo tudi tri **intervjuje**. Za vsakega od intervjuvancev – sošolka, kaplan selniške župnije in duhovna terapevtka – smo pripravile svoja vprašanja. Sošolka je na vprašanja odgovorila po elektronski pošti, kaplan je prišel na dom ene od raziskovalk, ki je posnela pogovor z vnaprej pripravljenimi vprašanji. Duhovni terapevtki smo po predhodnem dogovoru poslale vprašanja po elektronski pošti – nanje je odgovorila, nato pa prišla še v šolo, kjer smo se še osebno pogovarjale. Tudi ta pogovor smo posnele in nato analizirale.

3.3 METODE RAZISKOVANJA

Pri raziskovanju smo uporabile naslednje raziskovalne metode: študij virov oz. literature, opazovanje z udeležbo (delavnice), spraševanje (intervju in anketa), primerjanje, analiza, sinteza.

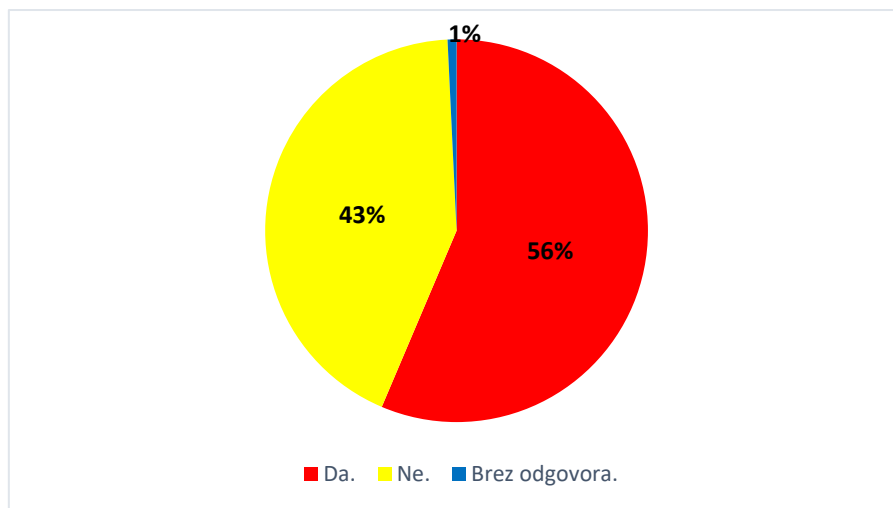
3.4 REZULTATI

3.4.1 ANALIZA ANKETNEGA VPRAŠALNIKA ZA UČENCE

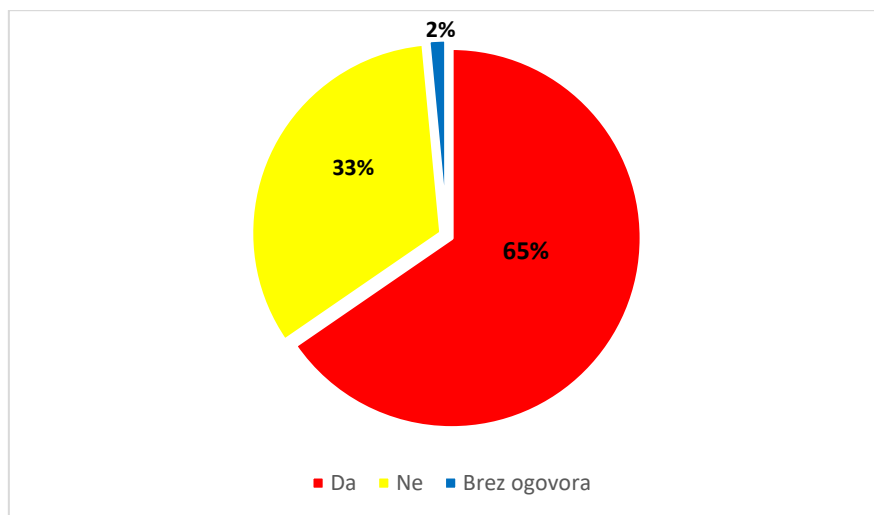
Graf 1. Odnos anketiranih učencev do smrti.

Kot je razvidno iz grafa, se 44 % anketiranih učencev ne boji smrti, saj vedo, da je ta del življenja. Nekoliko manj (31 %) jih o smrti ne razmišlja, nekaj pa se jih smrti boji, ker le-ta pomeni konec (18 %). Pri odgovoru 'drugo' so anketirani učenci največkrat navedli: menim, da vsak konec življenja pomeni nov začetek; o smrti rad razmišljam, ker je zanimivo; nimam strahu, vendar ne vem, kaj naj pričakujem; bojim se samo bolezni in nesreč.

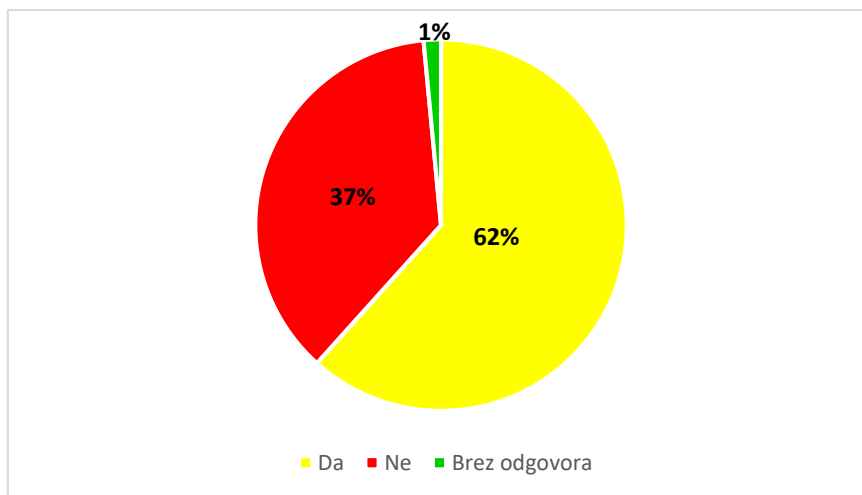
Graf 2. Ali družine anketiranih učencev pripadajo kateri od verskih skupnosti.

Graf prikazuje, da je 56 % anketiranih učencev oz. njihovih družin vernih/pripadajo kateri od verskih skupnosti.

Graf 3. Mnenje anketiranih učencev o tem, ali obstaja posmrtno življenje.

65 % anketiranih učencev meni, da posmrtno življenje obstaja. 2 % jih vprašanje ni odgovorilo.

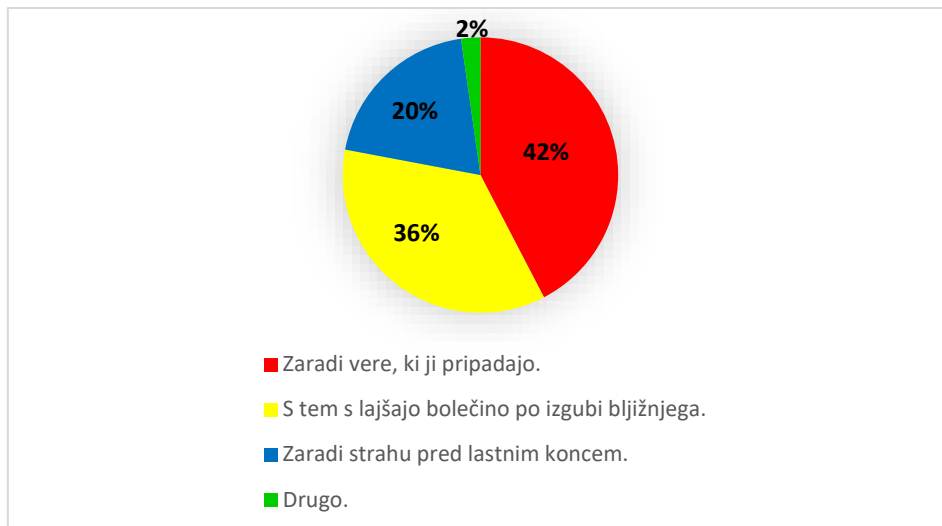
Graf 4. Ali anketirani učenci verjamejo v posmrtno življenje.

Iz grafa lahko razberemo, da 62 % anketiranih učencev verjame v posmrtno. 1 % jih na vprašanje ni odgovorilo.

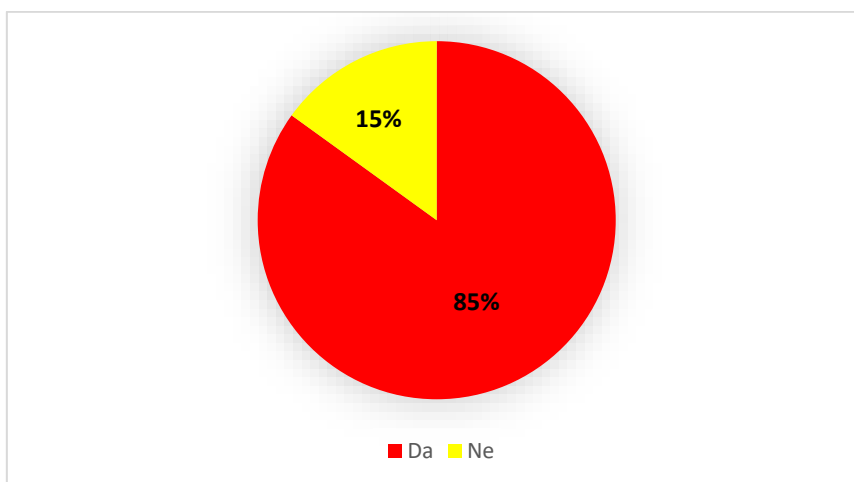
Graf 5. Kako si anketirani učenci predstavljajo življenje po smrti.

47 % anketiranih učencev si predstavlja, da se po smrti znova rodiš – se reinkarniraš. Kot drugi najpogostejši odgovor so izbrali, da po smrti živiš življenje v onstranstvu (22 %), kot tretjega pa, da po smrti tvoja duša zapusti telo in biva na Zemlji kot duh (19 %). Pri odgovoru 'drugo' (11 %) so učenci največkrat navedli: greš k svojim pokojnim prijateljem in sorodnikom v drug svet; zaspíš za vedno; po smrti grem k bogu v večno življenje.

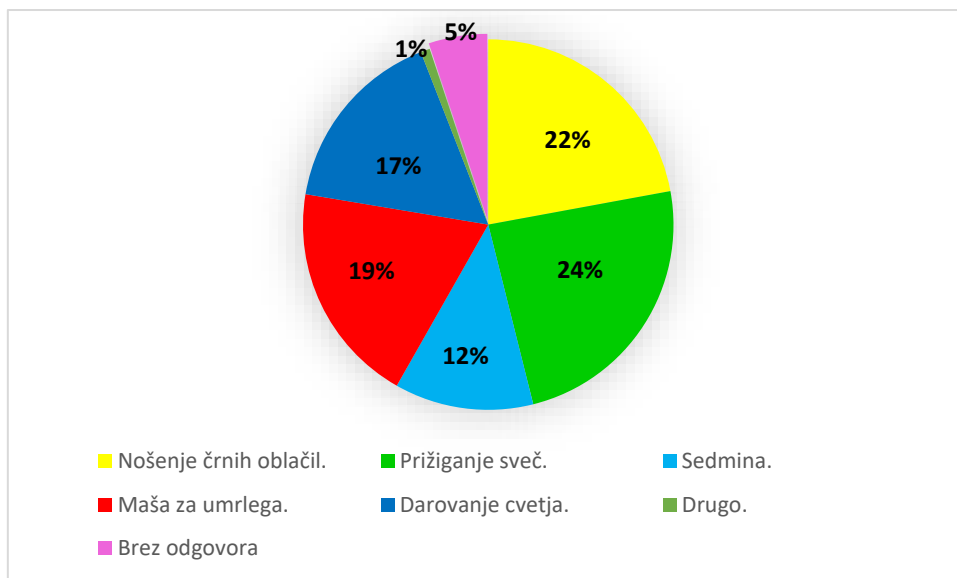
Graf 6. Mnenje anketiranih učencev o tem, zakaj verjamejo v posmrtno življenje (možnih več odgovorov).

42 % učencev meni, da ljudje verjamejo v posmrtno življenje zaradi vere, ki ji pripadajo, nekaj manj (36 %) jih je mnenja, da si ljudje s tovrstnim verovanjem lajšajo bolečino po izgubi bližnjega. Strah pred lastnim koncem je odgovor, ki so ga anketirani učenci izbrali najmanj pogosto (20 %).

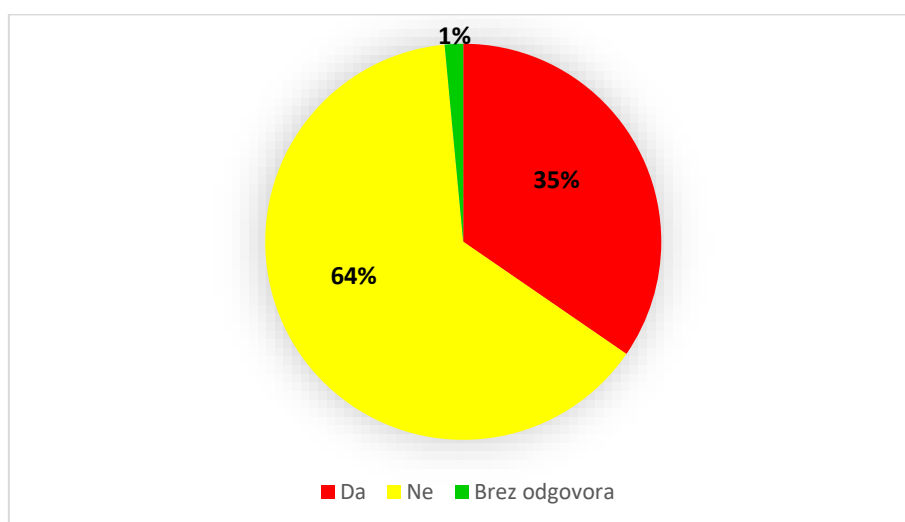
Graf 7. Mnenje anketiranih učencev o tem, ali moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade.

Graf prikazuje, da je kar 85 % anketiranih učencev mnenja, da moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade.

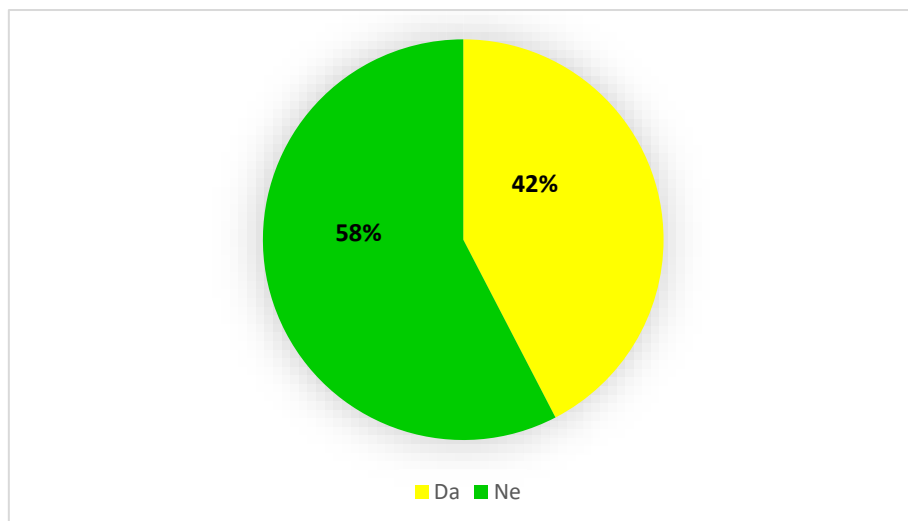
Graf 8. Obredne navade, ki jih moramo ljudje po mnenju anketirancev upoštevati (možnih več odgovorov).

Pri tem vprašanju so lahko učenci izbrali več odgovorov, nanj pa so odgovorili tisti, ki so na prejšnje vprašanje odgovorili pritrdilno. Najpogosteje so izbrali, da bi morali ob smrti prižigati umrlim sveče (24 %), da moramo nositi črna oblačila (22 %), da je potrebna maša za umrlega (19 %), da moramo darovati cvetje (17 %) in da je potrebna sedmina (12 %). Pri odgovoru 'drugo' so največkrat navedli še pogreb in da je potrebno upoštevati želje umrlega.

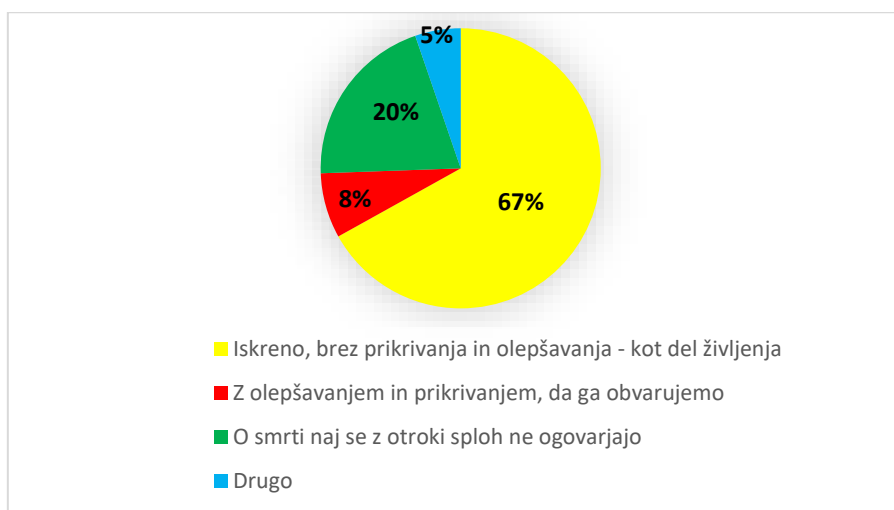
Graf 9. Ali je pogovor o smrti za anketirane neprijeten.

Zgornji graf prikazuje, da za 64 % anketiranih učencev pogovor o smrti ni neprijeten.

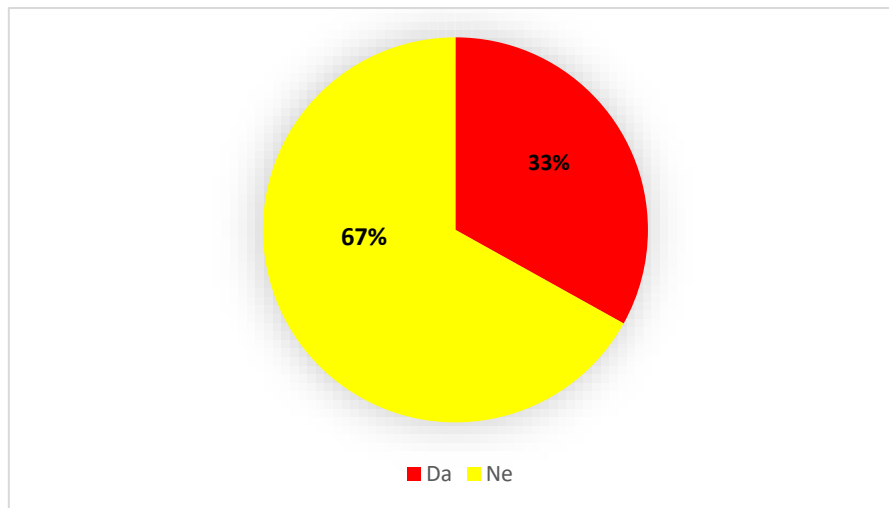
Graf 10. Ali se anketirani učenci v svojih družinah kdaj pogovarjajo o smrti.

58 % učencev se s svojimi družinskimi člani ne pogovarja o smrti, 42 % pa.

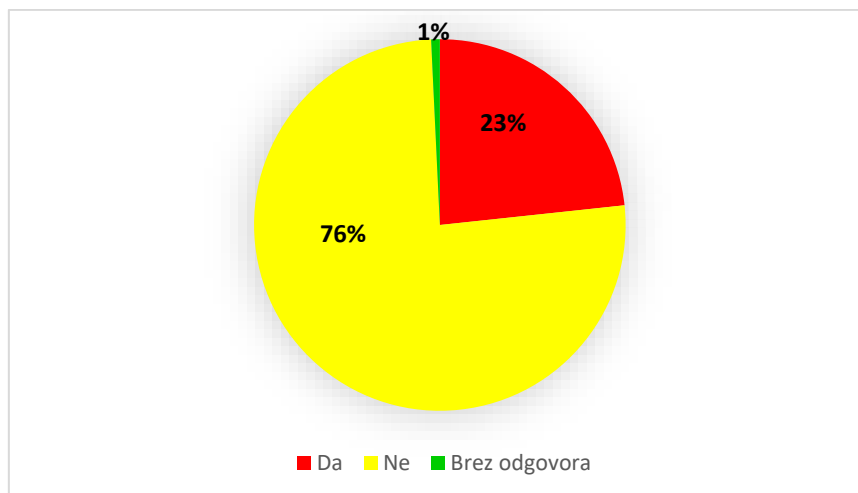
Graf 11. Mnenje anketiranih o tem, kako naj se odrasli pogovarjajo z otroki o smrti.

Pri anketiranih učencih prevladuje mnenje, da bi se odrasli morali z otroki pogovarjati o smrti iskreno, brez prekrivanja in olepšavanja, torej kot del življenja (67 %). Zanimivo je, da 20 % učencev izbralo odgovor, da naj se odrasli sploh ne bi pogovarjali z otroki o smrti. Pri odgovoru 'drugo' so učenci navedli: odvisno koliko čustev imajo; to pač morajo vedeti, ker je pomembno; naj jim povedo o reinkarnaciji.

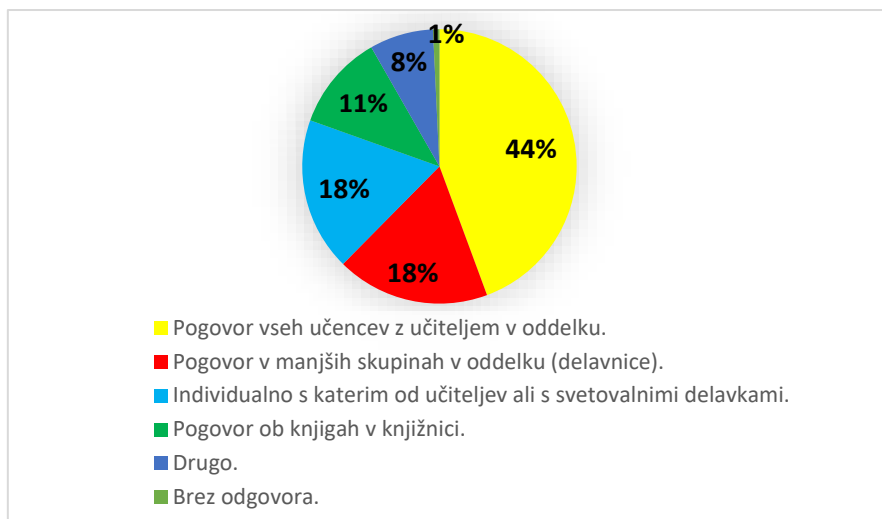
Graf 12. Ali se učenci spomnijo, da so se v šoli kdaj pogovarjali o smrti.

Kot je razvidno iz zgornjega grafa, se 67 % anketiranih učencev ne spomni, da bi se v šoli kdaj pogovarjali o smrti.

Graf 13. Mnenje anketiranih učencev o tem, ali bi se morali v šoli več pogovarjati o smrti.

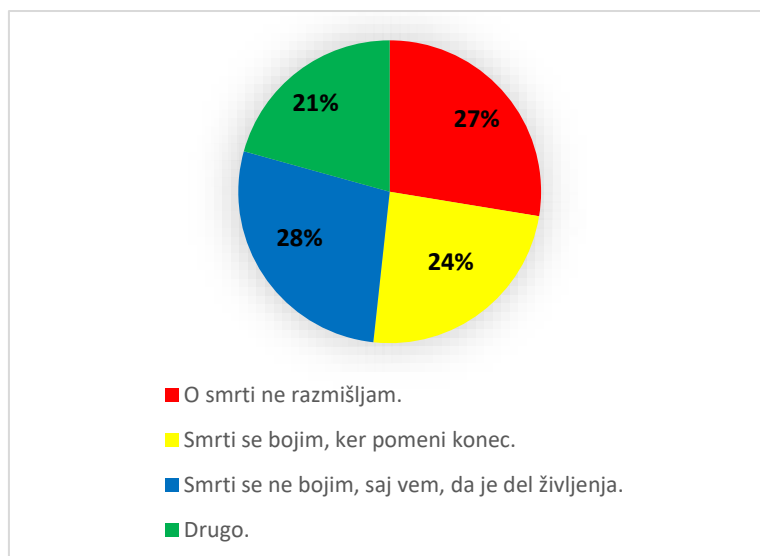
Večina anketiranih učencev (76 %) meni, da se v šoli ni potrebno pogovarjati več o smrti.

Graf 14. Predlogi anketiranih učencev o tem, kako naj bi potekal pogovor o smrti v šoli.

Pri tem vprašanju so učenci lahko izbirali med več odgovori. Največ (44 %) bi si jih želelo, da bi se pogovarjali o smrti vsi v oddelku z učiteljem, v enakem odstotku (18 %) pa so odgovorili, da bi naj potekal pogovor o smrti v manjših skupinah (kot delavnice) oziroma individualno s katerim od učiteljev ali s svetovalnim delavcem.

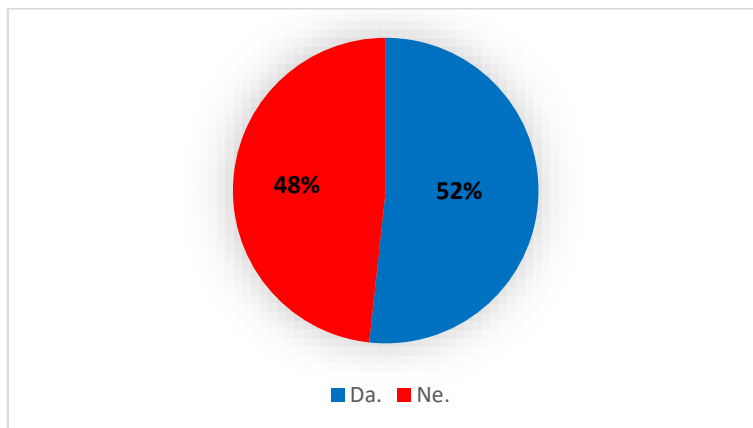
3.4.2 ANALIZA ANKETNEGA VPRAŠALNIKA ZA STROKOVNE DELAVCE

Graf 15. Odnos anketiranih strokovnih delavcev do smrti.

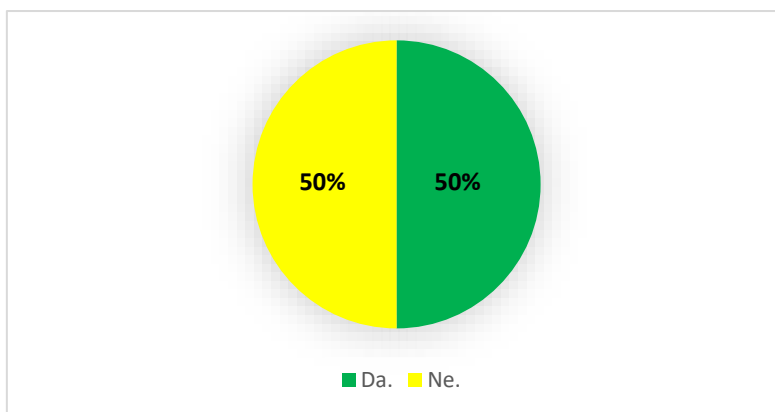
Iz zgornjega grafa je razvidno, da se 28 % anketiranih strokovnih delavcev ne boji smrti, saj vedo, da je del življenja, le nekaj odstotkov manj jih o smrti ne razmišlja (27 %) ali pa se smrti

boji, ker pomeni konec (24 %). Pri odgovoru 'drugo' so anketiranci npr. navedli, da se smrti ne bojijo, ker vedo, da potujemo naprej, da se bojijo trpljenja in bolečine tik pred smrtjo, da se bojijo smrti kljub temu, da verjamejo v drugo življenje.

Graf 16. Mnenje anketiranih strokovnih delavcev o tem, ali obstaja posmrtno življenje.

Graf prikazuje, da je odstotek strokovnih delavcev, ki menijo, da posmrtno življenje obstaja (52 %), le nekoliko večji od odstotka tistih, ki menijo, da posmrtno življenje ne obstaja (48 %).

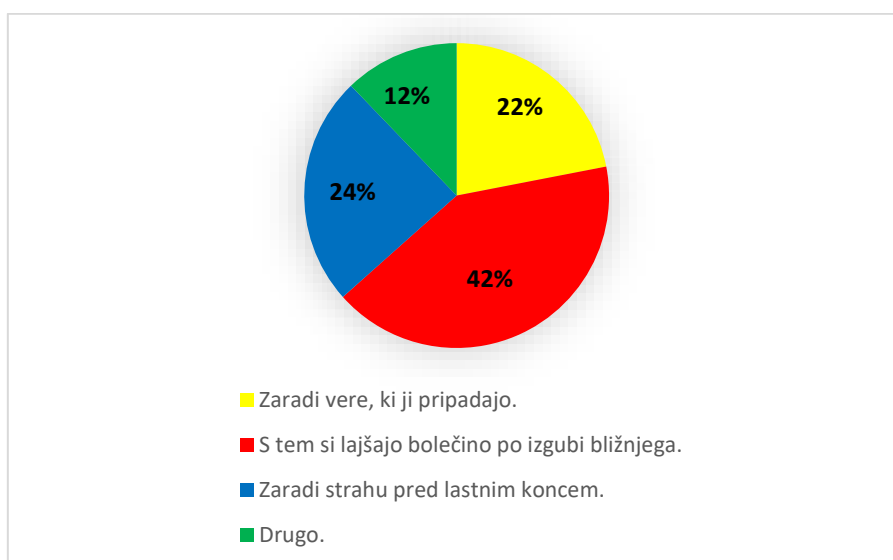
Graf 17. Ali anketirani strokovni delavci verjamejo v posmrtno življenje.

Zanimivo je, da polovica anketiranih strokovnih delavcev verjame v posmrtno življenje, druga polovica pa ne.

Graf 18. Kako si anketirani strokovni delavci predstavljajo življenje po smrti.

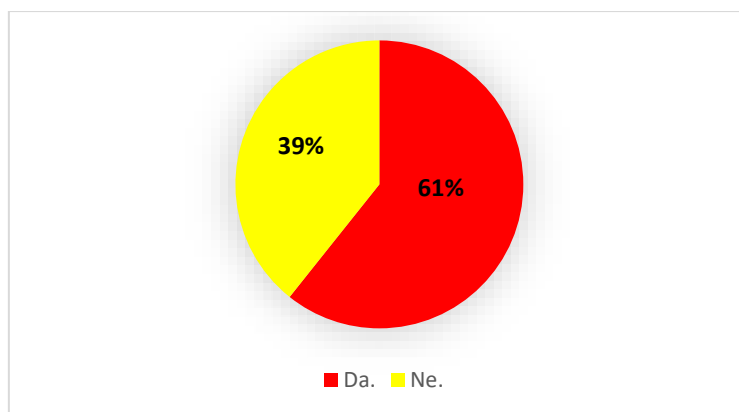
Največ anketiranih strokovnih delavcev si predstavlja življenje po smrti tako, da živiš v onostranstvu (28 %), enak odstotek pa jih je izbralo odgovor 'drugo', pri katerem so najpogosteje navedli, da si življenja po smrti ne predstavljajo, po smrti ni ničesar več, je konec, si le še prah. Kot tretji najpogostejši odgovor so strokovni delavci izbrali, da se po smrti znova rodiš (27 %). Kar 10 % anketiranih na to vprašanje ni odgovorilo.

Graf 19. Mnenje anketiranih strokovnih delavcev o tem, zakaj ljudje verjamejo v posmrtno življenje (možnih več odgovorov).

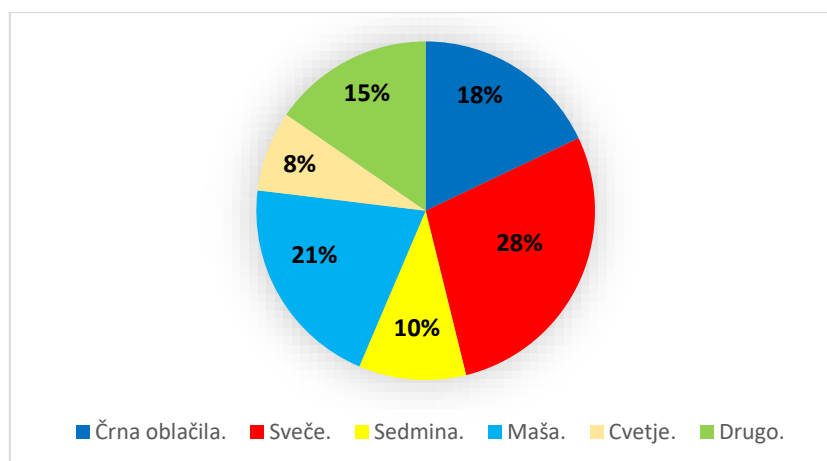
Strokovni delavci so imeli pri tem vprašanju možnost izbrati več odgovorov, in kot kaže zgornji graf, so največkrat izbrali trditve, da si ljudje z verjetjem v posmrtno življenje lajšajo bolečino

po izgubi bližnjega (42 %), da to počnejo zaradi strahu pred lastnim koncem (24 %) ali vere, ki ji pripadajo (22 %). Pri odgovoru 'drugo' so anketiranci dodali, da je verjetje v posmrtno življenje posledica težkega življenja, prepričanja, da tako je, ker je nesmiselno živeti, če je tega enkrat konec, zaradi mnenj psihiatrov, terapevtov in prebrane literature.

Graf 20. Mnenje anketiranih o tem, ali moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade.

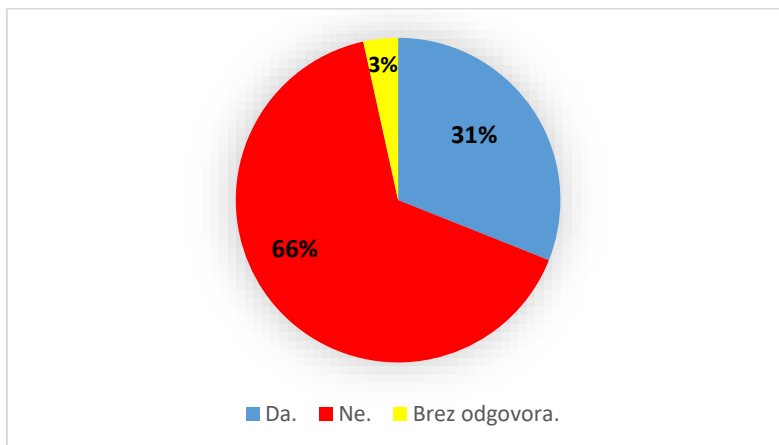
Več kot polovica (61 %) anketiranih strokovnih delavcev je mnenja, da moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade.

Graf 21. Obredne navade, ki jih moramo ljudje po mnenju anketiranih strokovnih delavcev upoštevati (možnih več odgovorov).

Največ anketiranih strokovnih delavcev, ki je na prejšnje vprašanje odgovorilo pritrdilno, meni, da bi morali ob smrti bližnjega prižgati sveče (28 %), sledita odgovora, da je potrebno imeti

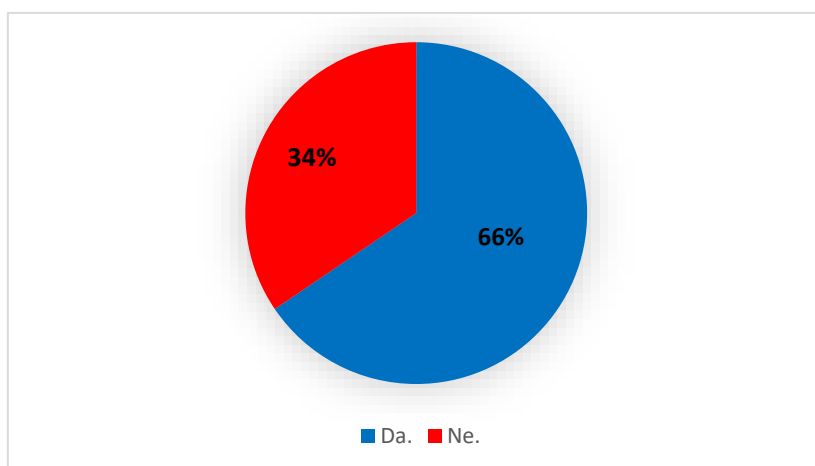
mašo za umrlega (21 %) in moramo nositi črna oblačila (18 %). Kar nekaj anketiranih je izbralo odgovor 'drugo', pri katerem so najpogosteje zapisali, da so obredne navade še izrazi sožalja, pokop, žalovanje in slovo od pokojnega, obiskovanje groba, upoštevanje želja pokojnega.

Graf 22. Ali je pogovor o smrti za anketirane strokovne delavce neprijeten.

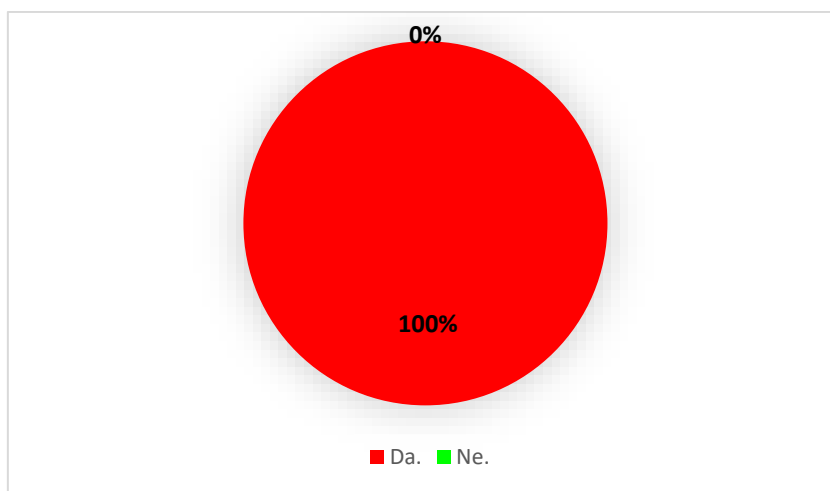
Za 66 % anketiranih strokovnih delavcev pogovor o smrti ni neprijeten. Kot razloge za to so navedli: ker je nujni del življenja, jo sprejemem kot samoumevno, ne razmišljam, je nekaj normalnega, ker se je treba s tem sprijazniti.

Tisti, ki so odgovorili, da je pogovor o smrti zanje neprijeten (31 %) , so kot razloge navedli: ker so ljudje čustveno prizadeti in jim je težko povedati kaj pozitivnega ob izgubi bližnjega, strah me je bolečine, ki jo povežem z umiranjem, nihče se ne pogovarja rad o smrti, zaradi težke izkušnje, ker me v mislih poveže z mojimi bližnjimi, ki so umrli, ker se je bojim.

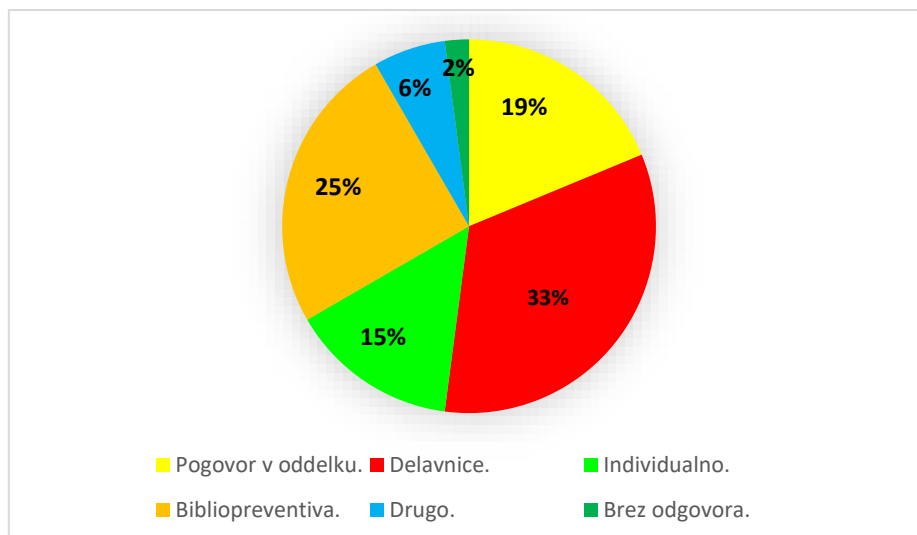
Graf 22. Ali je vsebina predmeta, ki ga anketirani strokovni delavci poučujejo, kdaj povezana s smrtjo.

Kot prikazuje zgornji graf, je več kot polovica (66 %) anketiranih strokovnih delavcev izbrala odgovor, da je vsebina predmeta, ki ga poučujejo, povezana s smrtjo. Ti predmeti so: spoznavanje okolja 2. in 3. razred, naravoslovje in tehnika ter družba 4. in 5. razred, biologija 8. in 9. razred, slovenščina 8. in 9. razred, angleščina 9. razred, likovna umetnost (avtorsko razmišljanje), glasbena umetnost (pesmi, glasba), svetovalno delo, filozofija za otroke 7., 8. in 9. razred. Ostalih 34 % anketiranih strokovnih delavcev ne poučuje vsebine, povezane s smrtjo.

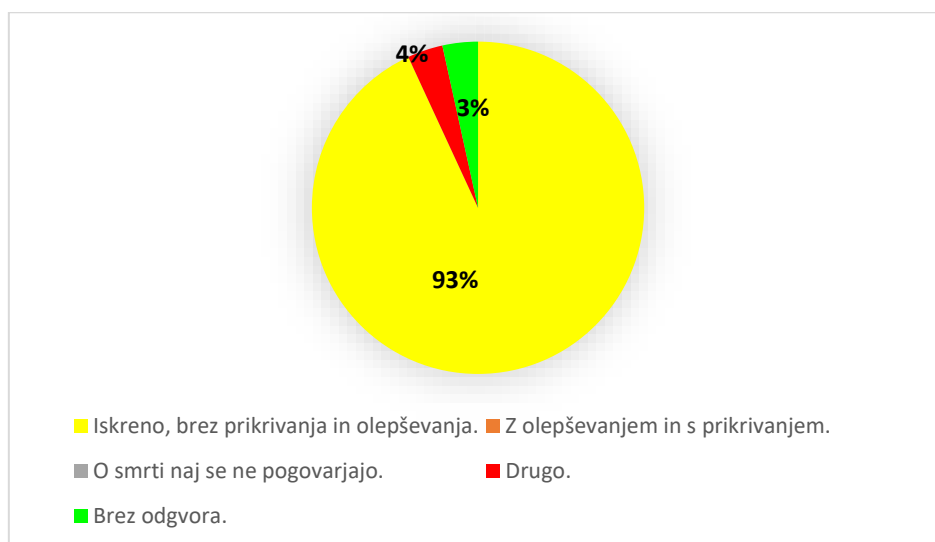
Graf 23. Mnenje anketiranih strokovnih delavcev o tem, ali bi se morali v šoli pogovarjati z otroki o smrti.

Zgornji graf kaže, da prav vsi (100 %) anketirani strokovni delavci menijo, da bi se morali v šoli pogovarjati z otroki o smrti. Pri tem so pojasnili, da to ne sme biti tabu tema, odkrito se moramo o vsem pogovarjati, da se učenci znajo soočiti z izgubo bližnjega, ker je smrt del življenja, ker je povezana z močnim čustvovanjem, da otrok ob smrti bližnjega ne ostane sam s svojimi občutki in ve, na koga se lahko obrne, ker je smrt pomembna prav tako kot rojstvo, da odgovorimo na vprašanja, ki otroke zanimajo, da se otrok v razredu lahko izpove, se ga lahko potolaži, da jim razjasnimo dejstva, odpravimo strah in nepravilne predstave.

Graf 24. Predstave anketiranih strokovnih delavcev o tem, kako naj bi potekal pogovor z otroki o smrti.

33 % anketiranih strokovnih delavcev si predstavlja, da bi pogovor o smrti potekal v obliki delavnic, 25 % pa da bi se izvajal kot pogovor ob knjigah v knjižnici (bibliopreventiva). Kot tretji najpogostejši so anketiranci izbrali odgovor, da naj bi pogovor potekal med vsemi učenci in učiteljem v oddelku (19 %). Kot 'drugo' so predlagali tudi pogovor ob knjigah in drugih umetniških delih in pogovor z vsemi učenci ob podpori psihologinje.

Graf 25. Mnenje anketiranih strokovnih delavcev o tem, kako bi se morali odrasli pogovarjati z otroki o smrti.

Kar 93 % anketiranih strokovnih delavcev je prepričanih, da bi se morali odrasli pogovarjati z otroki o smrti iskreno, brez prikrivanja in olepševanja – kot da je del življenja. Nihče od anketiranih strokovnih delavcev ni izbral odgovora, da se odrasli z otroki ne bi smeli pogovarjati o smrti. Pri odgovoru 'drugo' je eden od anketiranih napisal, da se moramo z otroki pogovarjati iskreno, vendar na njim primeren način.

3.4.3 DELAVNICE Z UČENCI 1.–3. RAZREDA

V začetku meseca februarja smo z učenci 1.–3. razreda izvedle delavnice. Pri načrtovanju delavnic smo izhajale iz besedila v teoretičnem delu naloge, da je potrebno, ko razmišljamo z otroki o smrti, upoštevati njihovo raven razumevanja in našo 'razlago' temu prilagoditi. Odločile smo se, da bomo izhajale iz pravljice, ki je povezana s to tematiko. Na začetku smo učencem prebrale pravljico z naslovom Kam gremo, ko odidemo (avtorica Emanuela Malačič Kladnik). Po branju smo učence v posameznem oddelku razdelile v 3 skupine. V vsaki delavnici so bili približno 10 minut, nato so se skupine v smeri urinega kazalca zamenjale – na koncu so bili vsi učenci udeleženi v vseh delavnicah. Namen delavnic je bil, da bi ugotovile, kako se mlajši učenci odzovejo na pogovor o smrti in življenju po njej.

3.4.3.1 Delavnica izdelovanje ptic

Pri tej delavnici so učenci izdelovali ptice, saj je bila z njimi povezana tudi pravljica – preden je dedek umrl, je dejal vnukinji, da bo pomagal pticam leteti, ko ga več ne bo ob njej. Namen delavnice je bil, da bi učenci ustvarjali in ob tem uživali, se sprostili, hkrati pa usmerjeno razmišljali o tem, ali je mogoče, da so ljudje po smrti še vedno z nami. Vprašanja, ki smo jih ob izdelovanju ptic postavljale učencem, so bila:

- Kam je šel dedek?
- V kaj se je dedek spremenil?
- Zakaj je dedek odšel?
- Kako se je Tina počutila, ko je ugotovila, da je dedek v bolnišnici?
- Ali verjameš v to, da smo še vedno tukaj, ko nas ni? Ali verjameš v to, da je bil dedek po smrti še vedno zraven Tine?

Na prvo vprašanje je velika večina učencev odgovorila, da je dedek šel v nebesa oz. da je šel živet v oblake, da je šel v grob.

Pri drugem vprašanju so najpogosteje odgovorili, da se je dedek spremenil v duha, ptičko, drugega človeka, v angelčka, pekel, hudička, v okostnjaka, oblak, dim, psa, kokoš, ptičko, v manjšega sebe, Jezusa, nebo, laboda, tigra.

Na vprašanje, zakaj je dedek odšel, so učenci odgovorili, da kar tako, ker se je hotel voziti po mavrici, ker ga je odpeljal zvezdni utrinek, da bi videl zvezde od blizu, zaradi črno-bele svetlobe, zaradi žalosti, bolezen ga je vzela s seboj, smrt ga je povlekla navzgor (angeli), zbolel je.

Učenci so menili, da se je vnukinja Tina ob dedkovem odhodu počutila žalostno, razočarano, slabo, prizadeto.

Na zadnje vprašanje, ali verjamejo, da smo še vedno tukaj, ko nas ni, so učenci največkrat odgovorili z da. Menili so, da je človek prisoten kot duh, angel, duša. Nekateri so dejali, da dedek po smrti ni bil več zraven vnukinje, saj je bil v nebesih, drugi pa, da je bil z njo, saj ji je prišel pomagat iz nebes.

Slika 6. Pogovor o pravljici (osebni arhiv).

Slika 7. Tretješolca med izdelovanjem ptic (osebni arhiv).

Slika 8. Razstava izdelanih ptic pred šolsko knjižnico (osebni arhiv).

Slika 9. Raziskovalke z učenci 3. a pred poslušanjem pravljice Kam gremo, ko odidemo (osebni arhiv).

OPAŽANJA

Ugotovile smo, da je bila učencem všeč tako pravljica kot delavnica izdelovanja ptic. Učenci niso imeli težav pri odgovarjanju na vprašanja, kar je najbrž posledica, da so bila ta večinoma vezana na vsebino pravljice – preverjala so predvsem pomnjenje. Odgovori učencev so si bili v osnovi zelo podobni, kljub temu pa je bilo opaziti, da je njihova domišljija zelo različna.

3.4.3.2 Delavnica življenjski krog

V tej delavnici so morali učenci najprej razvrstiti sličice ljudi v različnih življenjskih obdobjih v pravilen vrstni red – od nosečnosti do starosti. Ko so jih pravilno razvrstili, smo dale vsakemu prazen list na konec življenjskega kroga in jih vprašale, kaj sledi starosti. Učenci so vedeli, da človek, ko je star, umre. Prosile smo jih, naj na prazen list narišejo, kako po njihovem mnenju izgleda smrt, kako si predstavljajo smrt. Večinoma so smrt narisali kot anjele, grobove in duhove.

Slika 10. Izbrane risbe učencev, ki so narisali smrt (osebni arhiv).

Ob tem so učenci povedali, da je smrt to, ko te ni več, da je pogreb, da umreš v bolnici, samo umreš in se nič ne zgodi (angel te odnese v grob), nekdo te nekam odpelje, angel pride po tebe in te odpelje v nebo in ima moč, da te odnese s sabo, angel te odnese v svet okostnjakov, ko se te angel dotakne, postaneš neviden ipd. Smrt je za njih: žalostna, prijazna, grozna, ni smešna – smrti se ne smeš smejati, ker se bo zgodila tebi. Ko umreš, pride stvor po tebe, smrt si predstavljam, kot da postaneš duša, gremo nekam in tam živimo in se potem spet rodimo.

Zanimivi so tudi spodnji odgovori na vprašanje, **kako si predstavljaš smrt**:

- Ne vem, kako bi si jo predstavljal, ker še nisem umrl. (Oskar, 2. razred)
- Je rdeča. (Žan, 1. razred)
- Gre ven iz človeka, ker gre duša ven. (Gal, 1. razred)
- Jaz ne vem. (Marcel, 1. razred)

Učence smo tudi vprašale, **ali se bojijo smrti**. Njihovi odgovori so bili:

- Ne, ker še dolgo ne bom umrla.
- Ne, ker bom postal hudič in jih strašil.
- Ne, ker si bom poleg v grob odnesel glasbila.
- Ne, ker je v nebesih vse mogoče.
- Ne, ker bom zopet živ.
- Da, ker me je strah in pol več ne bom mogla živeti.
- Da, ker vedno mislim, da bom umrla.
- Ne, ker na nek način hočem umreti, da vidim, kako je.
- Ja, ker ti takrat teče kri. (Sara, 2. razred)
- Ja, ker potem ne moreš več živeti. (Tara, 3. razred)
- Ne, ker se še enkrat rodiš. (Klemen, 3. razred)
- Ja, ker tam zgoraj ni fajn. (Oskar, 2. razred)
- Ja, ker omedliš. (Žan, 1. razred)
- Ja, ker nočem umreti. (Katarina, 3. razred)
- Ja, ker je smrt grozna. (Gabriel, 1. razred)
- Ne, ko bom velika se nič več ne bom bala. (Zoja, 1. razred)
- Ne, ker je normalno, da bom umrl. (Filip, 1. razred)

OPAŽANJA

Pri tej delavnici so bili učenci večinoma zelo presenečeni, ko smo jih prosile, naj narišejo smrt. Nekaj otrok ni vedelo, kaj naj nariše, in so bili sprva zadržani; bilo je nekaj učenk, ki zelo dolgo niso narisale ničesar. Povedali so, da tega še nikoli niso delali. Svoje risbe so brez težav opisali. Smrt so večino risali kot grobove ali duhove.

Slike 11, 12, 13. Učenci razvrščajo slike življenjskega kroga (osebni arhiv).

3.4.3.3 Delavnica kam gremo, ko odidemo

Pri tej delavnici so morali učenci najprej sestaviti posamezne besede v smiselno poved, ki je tvorila naslov pravljice Kam gremo, ko odidemo. Ko so sestavili naslov, smo vprašale učence, kam po njihovem mnenju gre človek, ko umre; prosile smo jih, da ta kraj/prostor narišejo. Že med risanjem ali po tem, ko so dokončali svojo risbo, smo prosile učence, da povedo, kako si predstavljajo življenje po smrti. Njihovi odgovori so bili zelo zanimivi in jih na tem mestu tudi navajamo.

Kako si predstavljaš življenje po smrti?

- V nebesih se narediš nazaj kot človek. Tam ni bolečine in ni časa. (Katarina, 4. razred)
- Če si pokopan dol, ne moreš gor. Greš spat v čudno posteljo. V nebesih je vedno tema. (Oskar, 2. razred)
- Si duh, živiš v nebesih. Okoli nebes je vesolje. (Zala, 1. razred)
- Na lepem travniku si konj. Pri tebi je luna. (Zarja, 1. razred)
- Greš v nebesa. Kar naenkrat postaneš prah. (Isa, 1. razred)

- Spremeniš se v angela. (Lana, 1. razred)
- Si še naprej človek, ampak živiš v gozdu. (Zoja, 1. razred)
- Greš v nebesa. Tam ostaneš za vedno. (Domen, 1. razred)
- Naša duša zapusti telo, zrastejo nam nova krila. Naš nov dom postane oblak. (Anastazija, 3. razred)
- Gremo v nebesa, se kopamo v bazenu, ki ga imajo bogovi. (Žiga, 3. razred)
- Nebesa so kraj z zvezdami. Tam se spremeniš v duha. (Anja, 3. razred)
- Greš skozi tunel in prideš v novo deželo. (Vid, 3. razred)
- Prideš v nebo in bog te sprejme v nebesa. (Nik, 3. razred)
- Postaneš duh. Strašiš v cerkvi. (Nik, 3. razred)
- Prideš v nebesa z zvezdami in dušami. (Tinkara, 3. razred)
- Hiše so nad oblaki. Ljudje jih ne vidijo. (Noel, 3. razred)
- Prideš v deželo, hiše so v obliki gob, mostički preko rek, postaneš vila ali angel. (Vita, 3. razred)
- Greš v neznano. Stolp je na vodi, noter je pekarna in angelčki pečejo kekse. (Jaka, 3. razred)
- Ati bi bil žalosten, če bi mu umrla oma. (Alina, 3. razred)
- V nebesih se bom rodil kot lev. (Jakob, 2. razred)
- Živim v nebesih kot angel. V nebesih ostaneš za vedno. (Aleksej, 2. razred)
- Znova se rodiš kot žival. (Matic, 2. razred)
- Postanem duh. (Edmon, 2. razred)
- Ne razmišljam o življenju po smrti. (Anže, 2. razred)
- Živela bom v čarobni deželi in bom čarovnica. (Sofia, 2. razred)
- Postala bom morska deklica. (Patricija, 2. razred)
- Greš v nebesa in se ponovno rodiš. (Zoja, 2. razred)
- Živela bom na nebu. (Klara, 2. razred)
- Jaz bom kraljica sonca, lune in oblakov. (Polona, 2. razred)
- Ko umrem, grem na luno k mami in dedku. (Erazem, 3. razred)
- Telo umre, duša pa se spremeni v žival. (Zala, 3. razred)
- Ko umremo, živimo v gorah in postanemo vile. (Angelina, 3. razred)
- Nikoli več ne živiš. (Žan, 3. razred)

- Ko umrem, bom šel v deželo sladkarij. (Anže, 3. razred)
- Ko umremo, gremo v nebesa, ki so za mrtve. (Tian, 3. razred)
- V nebesih me čuvajo angeli. (Tjaš, 2. razred)
- Da bi bilo vse, kot je bilo na svetu. (Maja, 2. razred)
- Jaz letim v nebesih. (Alja, 2. razred)
- Ko prideš v nebesa, postaneš angel in tam živiš. (Tia, 1. razred)
- Postaneš angel, si oblak in ptički letijo okoli tebe. Duh gre v veselje. Še živiš v nebesih. (Žan, 1. razred)
- Si v grobu in se ne rodiš več. (Marcel, 1. razred)
- Ko umremo, se ne spremenimo v angela, ampak gremo samo v grob. Nihče ni angel. (Neli, 1. razred)
- Postanemo stari, umremo in gremo v grob. S celim telesom je v grobu in ga več ni. (Filip, 1. razred)
- Jaz pa mislim, da te potem kaka žival rodi in si potem tudi ti žival. Jaz si želim, da se rodim kot konj. (Zoja, 1. razred)

Sliki 14, 15. Pogovor in risanje prostora, kamor gremo, ko odidemo (osebni arhiv).

OPAŽANJA

Pri tej delavnici smo ugotovile, da učencem pogovor o posmrtnem življenju ni predstavljal težave; bili so odprti za pogovor. Življenje po smrti so si večinoma predstavljali kot pravljичne dežele, v katerih je umrlim lepo – tako so te kraje tudi narisali in jih opisali. Kraj, kamor greš po smrti, so večinoma poimenovali kot nebesa. Največ jih je menilo, da se po smrti ponovno rodiš, vseeno pa je nekaj učencev dejalo, da te po smrti ni več – greš v grob in tam ostaneš.

Menimo, da učencem pogovor o smrti ni predstavljal težave tudi zato, ker sta jim bila tako smrt kot življenje po njen prikazana na lep in prijazen način s pomočjo pravljice. Ta je bila tudi osnova za nagovor v delavnici – pred risanjem kraja, kjer živiš po smrti. Prav tako menimo, da je pravljica tudi osnova za poimenovanje kraja kot nebes. Obstaja pa seveda možnost, da uporabo tega izraza povezujejo s krščansko vero, ki je najbolj prisotna v njihovem ožjem in širšem okolju.

Slika 16. Izbrane risbe učencev, kako si predstavljajo kraj življenja po smrti (osebni arhiv).

3.4.4 ANALIZA INTERVJUJEV

V intervjuju so sodelovali kaplan selniške župnije, g. Jožef Urbanič, sošolka Manca Žvegler, ki je med poletnimi počitnicami izgubila mlajšega brata, učenca naše šole, in duhovna terapevka, Selničanka ga. Majda Šraj. Intervjuvancem smo postavile nekaj enakih in nekaj različnih vprašanj. Pri analizi smo odgovore smiselno združile po podobnosti.

Vprašanja so bila:

- kako gledaš na smrt/kakšen je vaš odnos do smrti – vsi trije intervjuvanci,
- ali menite, da obstaja posmrtno življenje in kako si vi predstavljate posmrtno življenje – duhovna terapevka,
- ali verjameš/verjamate v posmrtno življenje – sošolka, duhovna terapevka,
- zakaj ljudje po tvojem/vašem mnenju verjamejo v posmrtno življenje – sošolka in kaplan,
- kako krščanska vera razlaga posmrtno življenje – kaplan;
- kaj vernikom/ljudem poleg vere najbolj pomaga pri soočanju s smrtjo bližnjega – kaplan in duhovna terapevka,
- ali se je po smrti tvojega brata spremenil tvoj odnos do smrti in verovanja – sošolka,
- ali moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade – sošolka, kaplan, duhovna terapevka,
- ali je res, da lahko ljudem poveste, kaj so bili v prejšnjem življenju, od kdaj in kako imate to sposobnost – duhovna terapevka.

Na vprašanje, kakšen je vaš odnos do smrti, sta intervjuvana sošolka in kaplan odgovorila enako, tj. da gledata na smrt kot na nekaj naravnega. Pri tem je kaplan dodal, da se smrti ni treba bati, ampak jo sprejemati kot to, kar spada k našemu življenju – treba se je pripraviti na to, da se življenje enkrat konča. Duhovna terapevka je odgovorila, da ima do smrti spoštljiv odnos in je zanjo predvsem del celotnega procesa življenja – po njenem je smrt del procesa in poti, ki se začne in konča na fizični ravni. Smrt dojema kot nadaljevanje poti naše duše. »Sama ne govorim z izrazom 'smrt', ampak govorim o energiji, ki spremeni obliko, zato se izražam: 'Odšel je, zapustil je zemeljsko življenje ...',« odgovarja duhovna terapevka. Pri tem dodaja,

da je popolnoma normalno in zemeljsko, da si vsi želimo živeti čim bolj dolgo in pa tudi kvalitetno.

Na vprašanje, zakaj ljudje po vašem mnenju verjamejo v posmrtno življenje sta sošolka in kaplan odgovorila podobno. Sošolka meni, da ljudje verjamejo v posmrtno življenje za tolažbo, ker se bojijo neznanega. Podobno razmišlja tudi kaplan, ki odgovarja, da verni ljudje, ki se soočajo s smrtjo bližnjega, v veri najdejo tolažbo, vero. Vera jim pomaga prebroditi rano, udarec, ki s smrtjo bližnjega nastane. Po njegovem se človek težko sprijazni z mislijo, da bi vse to, kar je v življenju ustvaril, storil, dosegel, pridobil, padlo v čisti nič. Zato misel potem nagiba ljudi k temu, da nekaj po smrti pač mora biti; človek v svoji naravi čuti, da bi se nekje po smrti nekaj moralo dogajati. Različne vere to sicer različno razlagajo, a vsi ljudje – tako verniki kot neverniki – slutijo, da nekaj po smrti je, v kakšni obliki je, pa je velika uganka. »Ljudje verjamejo v posmrtno življenje, ker zdrava pamet ne sprejema, da bi se s smrtjo vse končalo in uničilo,« pravi kaplan. Slednji na vprašanje, kako krščanska vera razlaga posmrtno življenje, odgovarja, da je krščanstvo vera, ki naglaša posmrtno življenje, hkrati pa dodaja, da posmrtno življenje ni le stvar vere, ampak zdravega razmišljanja. Osebnost se že veseli posmrtnega življenja, kjer se bo srečal z vsemi ljudmi, s katerimi je delil življenje, in jih sedaj ni več. Tudi intervjuvana sošolka odgovarja, da verjame v posmrtno življenje, saj se ji zdi, da duša ne more kar izginiti, se spremeniti v nič. Po smrti brata je v to življenje začela verjeti še bolj, saj lahko brata na ta način čuti v vsakdanjem življenju. Se pa njen odnos do verskih skupnosti kljub bratovi smrti ni spremenil.

Duhovna terapevtka na vprašanje, ali meni, da obstaja posmrtno življenje, odgovarja, da ni vse črno in vse belo – verjeti ali ne verjeti je stvar posameznika. Sama globoko verjame v posmrtno življenje, vendar ne govori dobesedno o posmrtnem življenju, ampak o nadaljnji pripravi oz. šolanju in pripravi duše za ponovno inkarnacijo. Kot odgovarja, sama živi zadnje zemeljsko življenje, kot duša je izpolnila vse naloge, ki so ji bile dane kot lekcije, preizkušnje, izpolnjuje naloge, zdaj živi svoje poslanstvo, poslanstvo duše, in ko odsluži zadnjo, se bo njena pot na zemeljskem nivoju zaključila – odšla bo v duhovni svet, kjer bo dobila nove duhovne zadolžitve, bodisi bo duhovni vodnik komu njenih bližnjih, angel varuh ... »Verjeti ali ne verjeti, vsak ima svojo izbiro!« ponovno dodaja. »Ne učimo vas vere, učimo vas, kako naj živite, kako naj delujete, mislite, da vam bo lepše in boljše v bivanju na zemeljskem nivoju,« je po njenem mnenju sporočilo duhovnih vodnikov, ki za razliko od različnih ver (tudi krščanstva) ne zapovedujejo in ne ustrahujejo ljudi, da bodo kaznovani, če ne bodo to in to in ta »kazen« jih

bo čakala po smrti. Kot posledica tega se je v ljudeh ustvarilo negativno čustvo strah, ki se je zasidralo globoko v njih.

Na vprašanje, ali menite, da moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade, kot npr. oblačenje v črna oblačila, so intervjuvanci odgovorili različno. Sošolka meni, da teh navad ni potrebno upoštevati oziroma je to odvisno od želje človeka, ki je umrl. Kaplan odgovarja, da je navade treba spoštovati in upoštevati – npr. to, da se za pogreb dostojno oblečemo v črno barvo. Slednja je znak, da pokažemo svojcem umrlega pomoč, da jim želimo stati ob strani; to pokažemo na zunaj, da smo dostojno oblečeni. Vernikom poleg vere namreč po mnenju kaplana najbolj pomaga, če ljudje čutijo, da drugi ljudje z njimi sočustvujejo, da jim hočejo stati ob strani z izrekanjem sožalj, s prinašanjem cvetja, sveč, z udeležbo na pogrebu. »Ljudje pridejo na pogreb in razpravljajo o vseh čudnih stvareh, kar se ne dela. Tišina na pokopališču ni le stvar vere, ampak stvar neke zdrave človeške kulture,« odgovarja kaplan. Po mnenju duhovne terapevte pa se mora o tem odločiti vsak posameznik po svoje – glede na obredne navade in kulturo, tradicijo, kjer pač živimo, in kakor kdo čuti in zna. Sama ni zagovornica tovrstnega žalovanja, saj žaluje na drugačen način, npr. se pogovarja z dušo človeka, ki zapušča fizično telo, skupaj s svojci opravijo poseben obred, da duša lahko preide v dimenzijo duhovnega. Žalovanje je po njenem nujno potrebno, a ne sme biti predolgo, saj s tovrstnim žalovanjem, ko objokujemo in ves čas svojca kličemo nazaj v zemeljsko, temu ni dano, da bi odšel po poti v svetlobo, mir ... Da se bomo lažje soočili s smrtjo bližnjega, je po mnenju duhovne terapevte zelo pomembno, da že sedaj, ko živimo še vsi skupaj v tem zemeljskem življenju, o tem razmišljamo, govorimo, se o tem izobražujemo in dajemo možnosti sebi na osebni-duhovni rasti. Pri samem procesu odhoda in soočenju, da je nastopil ta trenutek, je zelo pomembno, da smo prisotni skupaj z umirajočim na tem prehodu, takrat je duša bližnjega mirna, spokojna. Za proces odhoda je zelo pomembno, da ga spremljamo s svojo fizično prisotnostjo, z ljubečimi mislimi, besedami, da mu damo prosto pot in mu to tudi jasno in glasno povemo, da se lažje tudi on sam poslovil od nas, od vseh in od vsega (tudi materialnega).

Duhovno terapevtko smo vprašale, če res lahko pove ljudem, kaj so bili v prejšnjem življenju. Na vprašanje je odgovorila, da lahko, a je za to potrebna duhovno-energetska podpora, obravnava klienta, ki mora biti na to primerno duhovno-energetsko pripravljen. Obravnava je namenjena vsem tistim, ki si to želijo, ki čutijo, da morajo vedeti, da ozavešijo dogodke in da se lahko aktivira proces zdravljenja na vseh nivojih bivanja (duhovnem, čustvenem,

mentalnem, fizičnem nivoju). Za vse tiste, ki si želijo sprememb v svojem vsakdanjem življenju. »Nihče si ni rodil zato, da bi jedel, spal in se potegoval za službo, s pogovorom z dušo spoznavamo, da smo na tem svetu zato, da bi se učili ljubiti, da dajemo svetlobo, da širimo ta znanja.« Na vprašanje, od kdaj in kako ima to sposobnost, nam je intervjuvanka odgovorila, da na nezavednem nivoju že od svoje prve reinkarnacije, na zavednem nivoju pa že kakšno desetletje, morda več, čeprav naj bi bila že skoraj dve desetletji globoko povezana z zdravilnimi energijami. »Ne začne se tako, da je to, to ... gre za celostni duhovni razvoj, za razvoj na vseh nivojih bivanja ..., ko se končno odločiš in začutiš klic duše, ko je človek pripravljen in zrel na vseh nivojih, potem dobi sposobnost, drugo obliko energije-vibracije.«

3.5 RAZPRAVA

Hipoteza 1: Večina anketiranih učencev in učencev v delavnicah ne razmišlja o smrti in ne verjame v posmrtno življenje.

Velika večina anketiranih učencev se ne boji smrti, saj le-ta po njihovem mnenju predstavlja del življenja (graf 1). Nekoliko manj jih o smrti ne razmišlja, nekaj pa se jih smrti boji, saj pomeni konec (graf 1). Velika večina učencev meni, da posmrtno življenje obstaja (graf 3) in vanj tudi verjame (graf 4). Največ anketiranih učencev si predstavlja posmrtno življenje tako, da se po smrti znova rodiš – se reinkarniraš ali da živiš življenje v onstranstvu (graf 5).

V posmrtno življenje verjame tudi večina mlajših učencev, ki so bili udeleženi v delavnicah; pogovor o posmrtnem življenju jim ni predstavljal težave, bili so odprti za pogovor. Ti učenci si posmrtno življenje največkrat predstavljajo tako, da postaneš duh, greš v nebesa, se znova rodiš, se reinkarniraš, postaneš angel. Življenje po smrti so večinoma opisovali kot pravljичne dežele, v katerih je umrlim lepo – tako so te kraje tudi narisali in jih opisali. Kraj, kamor greš po smrti, so največkrat poimenovali kot nebesa. Največ jih je menilo, da se po smrti ponovno rodiš, vseeno pa je nekaj učencev dejalo, da te po smrti ni več – greš v grob in tam ostaneš. Smrt je zanje to, ko te ni več, ko je pogreb, ko umreš (tudi v bolnišnici) in se nič ne zgodi, nekdo te nekam odpelje, angel pride po tebe in te odpelje v nebo in ima moč, da te odnese. Smrt je zanje žalostna, prijazna, grozna, ni smešna – smrti se ne smeš smejati, ker se bo zgodila tebi.

Hipoteze 1 ne moremo potrditi.

Hipoteza 2: Več kot polovica anketiranih strokovnih delavcev se boji smrti.

Večina anketiranih strokovnih delavcev se smrti ne boji, saj vedo, da je ta del življenja, le nekaj odstotkov manj jih o smrti ne razmišlja ali pa se smrti boji, saj pomeni konec (graf 15). Večina jih meni, da posmrtno življenje obstaja (graf 16), polovica jih vanj verjame, druga polovica pa ne (graf 17). Največ si jih predstavlja življenje po smrti tako, da živiš življenje v onstranstvu, enak odstotek jih je izbralo odgovor 'drugo', pri katerem so najpogosteje navedli, da si življenja po smrti ne predstavljajo, da po smrti ni ničesar več, je konec, si le še prah. Kot tretji najpogostejši odgovor so strokovni delavci izbrali, da se po smrti znova rodiš (graf 18).

Hipoteze 2 ne moremo potrditi.

Hipoteza 3: Za večino anketirancev in intervjuvancev je verovanje v posmrtno življenje povezano z vero.

Največ anketiranih strokovni delavcev je mnenja, da si ljudje z verjetjem v posmrtno življenje lajšajo bolečino po izgubi bližnjega ali da verjamejo v posmrtno življenje zaradi strahu pred izgubo bližnjega; verjetje zaradi vere, ki ji pripadajo, je bil tretji najpogosteje izbran odgovor (graf 19). Za razliko od njih večina anketiranih učencev meni, da ljudje verjamejo v posmrtno življenje zaradi vere, ki ji pripadajo (graf 6); v večini tudi sami oz. njihove družine pripadajo kateri od verskih skupnosti (graf 2).

O tem, ali verjamejo v posmrtno življenje, smo vprašale tudi intervjuvance, ki so vsi odgovorili pritrdilno. Intervjuvani kaplan je na vprašanje, kako krščanska vera razlaga posmrtno življenje, odgovoril, da je krščanstvo vera, ki naglaša posmrtno življenje, hkrati pa je dodal, da posmrtno življenje ni le stvar vere, ampak zdravega razmišljanja. Ljudje, ki se soočajo s smrtjo bližnjega, v veri najdejo tolažbo, vero. Različne vere sicer različno razlagajo življenje po smrti, a vsi ljudje – tako verniki kot neverniki – slutijo, da nekaj po smrti je. »Ljudje verjamejo v posmrtno življenje, ker zdrava pamet ne sprejema, da bi se s smrtjo vse končalo in uničilo,« pravi kaplan. Podobno meni tudi intervjuvana duhovna terapevtka, ki odgovarja, da ni vse tako črno belo – verjeti ali ne verjeti je po njenem mnenju stvar posameznika. Pri tem dodaja, da je popolnoma normalno in zemeljsko, da si vsi želimo živeti čim bolj dolgo in pa tudi kvalitetno. Sama ne pripada nobeni od verskih skupnosti, temveč verjame v energijo, v duhovne vodnike, ki za razliko od različnih ver (tudi krščanstva) ne zapovedujejo in ne ustrahujejo ljudi, da bodo kaznovani po smrti, če v življenju ne bodo to in to – tudi ne verjeli v boga in hodili v cerkev.

Meni, da se je kot posledica tega v ljudeh ustvarilo negativno čustvo strah, ki se je zasidrало globoko v njih. Bolj pomembno kot učiti vere, je učiti ljudi, kako naj delujejo, mislijo, da jim bo lepše in boljše v bivanju na zemeljskem nivoju. Intervjuvana sošolka je mnenja, da ljudje verjamejo v posmrtno življenje za tolažbo, ker se bojijo neznanega. Po smrti njenega brata, pa se njen odnos do verovanja ni spremenil.

Teorija pravi, da so verska prepričanja v posmrtno življenje in sprejemanje pojma smrti različna. Vsem pa naj bi bilo skupno, da je lahko religija verniku v veliko tolažbo in mu pomaga pri reševanju različnih težav, saj se ob njenih ritualih počuti varno, sproščeno, pomirjeno in so mu v tolažbo.

Čeprav je večina anketiranih učencev mnenja, da ljudje verjamejo v posmrtno življenje zaradi vere, ki ji pripadajo, pa večina anketiranih strokovnih delavcev in vsi intervjuvanci menijo nasprotno, zato hipoteze 3 ne moremo potrditi.

Hipoteza 4: Za večino anketirancev pogovor o smrti ni neprijeten.

Kot pišemo v teoretičnem delu naloge, lahko strah odraslih pred smrtjo in umiranjem predstavlja oviro za pogovor z otroki o smrti. Starši, vzgojitelji in učitelji pogosto naj ne bi vedeli, kako predstaviti oz. se pogovarjati z otroki o smrti, in večkrat zmotno mislijo, da je zanje bolje, če ga poskušajo pred smrtjo in umiranjem obvarovati.

Odgovori večine anketiranih strokovnih delavcev kažejo nasprotno – nihče od njih ni izbral odgovora, da se odrasli z otroki ne bi smeli pogovarjati o smrti (graf 26), prav tako pogovor o smrti zanje ni neprijeten, pri čemer pojasnjujejo, da je smrt nujni del življenja, jo sprejemajo kot samoumevno, o njej ne razmišljajo, je nekaj normalnega, s čimer se je treba sprijazniti (graf 22). Tisti, ki so odgovorili, da je pogovor o smrti zanje neprijeten, so kot razloge med drugim navedli, da jih je strah bolečine, ki jo povezujejo z umiranjem, da se nihče ne pogovarja rad o smrti ali da je razlog težka izkušnja, ker jih v mislih poveže z njihovimi bližnjimi, ki so umrli.

Pogovor o smrti tudi ni neprijeten za večino anketiranih učencev (graf 9), ki pa si kljub temu ne želijo, da bi se o smrti pogovarjali v šoli (graf 13), niti se ne spomnijo, da bi se kdaj že (graf 12). Odstotek tistih, ki se v svojih družinah kdaj pogovarjajo o smrti, je le nekoliko večji od tistih, ki se o tem doma ne pogovarjajo (graf 10). Kot pravi teorija, naj bi bilo nadvse pomembno, da se odrasli pogovarjajo z otroki o smrti še preden otroci doživijo smrt koga od bližnjih. S pogovori o smrti kot sestavnem delu življenja lahko odrasli doma, v vrtcu in/ali šoli

spodbujajo razbijanje tega tabuja, s čimer se posledično lahko zmanjšata otrokov strah in tesnoba pred smrtjo in umiranjem.

Hipotezo 4 lahko potrdimo.

Hipoteza 5: Anketirani učenci se želijo več pogovarjati o smrti v šoli in menijo, da bi se morali odrasli z njimi o tem pogovarjati iskreno.

Kljub temu da pogovor o smrti za anketirane učence naj ne bi bil neprijeten, jih velika večina odgovarja, da se v šoli ne bi smeli pogovarjati o smrti (graf 13). Nasprotno so prav vsi anketirani strokovni delavci mnenja, da bi se v šoli morali pogovarjati z otroki o smrti, saj tak pogovor ne sme biti tabu tema, se z njim pojasnijo vprašanja otrok ali se jih potolaži, jim razjasnimo dejstva, odpravimo strah, nepravilne predstave in podobno (graf 24). Največ si jih predstavlja, da bi pogovor o smrti potekal v obliki delavnic ali kot pogovor ob knjigah v knjižnici (bibliopreventiva) (graf 25).

Večina anketiranih učencev se ne spomni, da bi se že kdaj pogovarjali o smrti v šoli (graf 12), kar je zanimivo, saj je več kot polovica anketiranih strokovnih delavcev navedla, da je vsebina predmeta, ki ga poučujejo, povezana s smrtjo (graf 23). Glede na pregled učnih načrtov, ki smo jih opravile, pa obstaja predvidevanje, da strokovni delavci sami odpirajo to temo z učenci ob drugih predpisanih vsebinah, saj je ta le redko omenjena konkretno v ciljnih in vsebinah učnih načrtov.

Med anketiranimi učenci prevladuje mnenje, da bi se odrasli morali pogovarjati z otroki o smrti iskreno, brez prikrivanja in olepševanja, kot del življenja (graf 11); tako meni tudi velika večina anketiranih strokovnih delavcev (graf 26). Njihovi odgovori tako potrjujejo mnenje strokovnjakov, da naj bo pogovor o smrti z otrokom iskren, resen, brez obsojanja občutkov, pregovarjanja in prepričevanja, brez prikrivanja, manipuliranja, potvarjanja dejstev ali laži. Pri tem pa je zanimivo, da je 20 % anketiranih učencev izbralo odgovor, da naj se odrasli sploh ne bi pogovarjali z otroki o smrti (graf 11). Tisti anketirani učenci, ki bi si želeli pogovor o smrti, so največkrat izbrali možnost, da bi tak pogovor potekal med vsemi učenci in učiteljem v oddelku, v enakem odstotku pa so odgovorili, da naj bi potekal pogovor v manjših skupinah (kot delavnice) oziroma individualno s katerim od učiteljem ali s svetovalnim delavcem (graf 14).

Rezultati kažejo, da lahko prvi del hipoteze 5 zavržemo, drugega pa potrdimo.

H6: Večina anketirancev in intervjuvancev meni, da morajo ljudje upoštevati obredne navade.

Več kot polovica anketiranih strokovnih delavcev je mnenja, da moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade (graf 20), in sicer jih največ meni, da naj bi prižigali sveče, sledita odgovora, da je potrebno imeti mašo za umrlega in da moramo nositi črna oblačila. Pri odgovoru drugo so tudi sami dodali nekaj obrednih navad, kot npr. izrazi sožalij, pokop, žalovanje in slovo od pokojnega, obiskovanje groba, upoštevanje želja pokojnega (graf 21). Tudi večina anketiranih učencev je mnenja, da moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade (graf 7), in sicer prižigati umrlim sveče, nositi črna oblačila in imeti mašo za umrlega. Strinjajo se, da je potrebno med drugim upoštevati želje umrlega (graf 8). Intervjuvanci so na vprašanje, ali moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade, odgovorili različno. Sošolka meni, da teh navad ni potrebno upoštevati oziroma je to odvisno od želje človeka, ki je umrl. Kaplan odgovarja, da je navade treba spoštovati in upoštevati – npr. to, da se za pogreb dostojno oblečemo v črno barvo. Vernikom poleg vere namreč po mnenju kaplana najbolj pomaga, če ljudje čutijo, da drugi ljudje z njimi sočustvujejo, da jim hočejo stati ob strani z izrekanjem sožalij, s prinašanjem cvetja, sveč, z udeležbo na pogrebu. Po mnenju duhovne terapevte pa se mora o tem odločiti vsak posameznik po svoje – glede na obredne navade in kulturo, tradicijo, kjer pač živimo, in kakor kdo čuti in zna. Sama ni zagovornica tovrstnega žalovanja, saj žaluje na drugačen način, npr. se pogovarja z dušo človeka, ki zapušča fizično telo, skupaj s svojci opravijo poseben obred, da duša lahko preide v dimenzijo duhovnega. Pri samem procesu odhoda in soočenju, da je nastopil ta trenutek, je zelo pomembno, da smo prisotni skupaj z umirajočim na tem prehodu, takrat je duša bližnjega mirna, spokojna. Za proces odhoda je zelo pomembno, da ga spremljamo s svojo fizično prisotnostjo, z ljubečimi mislimi, besedami, da mu damo prosto pot in mu to tudi jasno in glasno povemo, da se lažje tudi on sam poslovi od nas, od vseh in od vsega (tudi materialnega).

Hipotezo 6 lahko potrdimo.

4 ZAKLJUČEK

Človek je umrljivo bitje in kljub njegovi želji po večnosti ostaja smrt neizogibno dejstvo vsakega življenja. Ker nihče od še živečih ni izkusil lastne smrti, ostaja vprašanje, ali obstaja življenje po smrti ali ne, še vedno v večji meri neraziskano oz. je odgovor nanj izbira vsakega posameznika.

Če upoštevamo mnenja vseh udeležencev, zajetih v našem raziskovalnem vzorcu, življenje po smrti obstaja. Tako meni več kot polovica anketiranih učencev, ki vanj tudi verjame. Da življenje po smrti je, verjame tudi večina učencev 1.–3. razreda, ki so bili udeleženi v naših delavnicah, vsi trije intervjuvanci in večina anketiranih strokovnih delavcev. Slednji menijo, da si ljudje z verjetjem v posmrtno življenje lajšajo bolečino po izgubi bližnjega ali da verjamejo v posmrtno življenje zaradi strahu pred izgubo. Za razliko od njih največ anketiranih učencev odgovarja, da ljudje verjamejo v posmrtno življenje zaradi vere, ki ji pripadajo. A če upoštevamo mnenje intervjuvanega kaplana, posmrtno življenje ni le stvar vere, temveč zdravega razmišljanja. »Vsi ljudje – verniki in neverniki – verjamejo v posmrtno življenje, saj zdrava pamet ne sprejema, da bi se s smrtjo vse končalo in uničilo,« je prepričan kaplan, podobno pa menita tudi ostali dve intervjuvanki.

Rezultati kažejo, da se največ anketirancev ne boji smrti in jo sprejema kot del življenja. Po mnenju kaplana se smrti ni treba bati, ampak jo sprejemati kot to, kar spada k našemu življenju – treba se je le pripraviti na to, da se življenje enkrat konča. Tudi duhovna terapevtka je mnenja, da je za lažje soočanje s smrtjo bližnjega zelo pomembno, da že sedaj, ko živimo še vsi skupaj v tem zemeljskem življenju, o tem razmišljamo, govorimo, se o tem izobražujemo.

Predvsem se je o smrti potrebno pogovarjati z otroki, ki imajo o tej temi nerazrešena številna vprašanja in predstave, pogovor z njimi pa je treba ustrezno prilagoditi njihovemu razvojnemu obdobju. Nadvse pomembno je, da se odrasli – tudi vzgojitelji v vrtcih in učitelji v šolah – pogovarjajo z otroki o smrti še preden otroci doživijo izkušnjo izgube, pogovor pa naj bo iskren in naj ne vsebuje prikrivanja, potvarjanja dejstev ali laži; takšnega mnenja je tudi večina anketiranih učencev in strokovnih delavcev. Največ enih in drugih odgovarja, da pogovor o smrti zanje ni neprijeten, saj sprejemajo smrt kot del življenja. Kljub temu pa več kot polovica anketiranih učencev meni, da se v šoli ni potrebno več pogovarjati o smrti, in se ne spomni, da

bi se že kdaj pogovarjali o tem – kar je zanimivo, saj je več strokovnih delavcev v anketi odgovorilo, da poučujejo predmet, ki se nanaša na to temo. Da so učenci ob ustreznem pogovoru o smrti lahko zelo sproščeni, smo dobile potrditev skozi delavnice, ki smo jih izvajale z učenci 1.–3. razreda.

V raziskovalni nalogi ugotavljamo, da si svojci lahko lajšajo bolečino ob izgubi bližnjih tudi s tem, da upoštevajo obredne navade, kot npr. nošenje črnih oblačil, prižiganje sveč, mašami za umrlim ... S tem se strinja večina vseh anketirancev in intervjuvani kaplan, ostali dve intervjuvanki pa poudarjata, da je za to pomembno upoštevati tudi želje umrlega.

Na raziskovano vprašanje, kam gremo, ko odidemo, ne moremo enoznačno odgovoriti, saj večino udeležencev o tem sploh nismo vprašale. Bi pa vseeno lahko sklepale, da tisti, ki verjamejo v posmrtno življenje, menijo, da je tam, kamor gremo, lepo. Če izhajamo iz najstarejših verovanj v posmrtno življenje ali razmišljanj učencev 1.–3. razreda, so ti kraji podobni pravljичnim deželam. Tako lahko zaključimo, da si vsak človek sam oblikuje odnos do smrti in predstavo, kam gremo po njej, saj nihče ne more vedeti, kaj se zgodi, ko umremo.

Prepričanja v posmrtno življenje in sprejemanje pojma smrti so različna. Vsekakor pa sta lahko posamezniku iskren pogovor in vera – pa naj gre verovanje v okviru verske skupnosti, duhovno ali kakršnokoli verovanje – v veliko tolažbo in pomoč pri soočanju s smrtjo ljubljene osebe.

5 VIRI

Brown, A. (2004). *Vodnik po svetovnih religijah za mlade : Kaj verjamem*. Radovljica: Didakta.

Enciklopedija za mlade : Verstva sveta. (2001). Tržič: Učila.

Grošelj, N. in Ribič, M. (2019). *Lili in Bine 3: učbenik za spoznavanje okolja v tretjem razredu osnovne šole*. Ljubljana: Rokus Klett.

Grošelj, N. in Ribič, M. (2018). *Lili in Bine 2: učbenik za spoznavanje okolja za drugi razred osnovne šole*. Ljubljana: Rokus Klett.

Hriberšek Balkovec, E. (2003). *DRUŽBA 4: učbenik za 4. razred devetletke*. Ljubljana: DZS.

Kako žalujejo otroci. (2018). Pridobljeno 22. 1. 2020, iz: <https://vsebovreda.triglav.si/druzina/zalovanje-otrok>.

Kokar, N. (2003). Religijske predstave o onostranstvu in njihove družbene funkcije. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Fakulteta za družbene vede. Pridobljeno 15. 12. 2019, iz <http://dk.fdv.uni-lj.si/dela/Kokar-Natasa.PDF>.

Langley, M. (1998). *Religija*. Murska Sobota: Pomurska založba.

Malačič Kladnik, E. (2018). *Kaj zraste iz zobka?* Ljubljana: KUD Sodobnost International.

Meredith, S. (1996). *Šolska enciklopedija : Svetovna verstva*. Ljubljana: Tehniška založba.

Pasić, A. (2016). Otrok, smrt in lutka. Diplomsko delo. Koper: Univerza na Primorskem, Pedagoška fakulteta. Pridobljeno 12. 1. 2020, iz https://share.upr.si/PEF/EDIPLOME/DIPLOMSKE_NALOGE/Pasic_Ariana_2016.pdf.

Raymond, A. (1984). *Življenje po življenju*. Zagreb: Prosvjeta.

Rihter, N. (2018). Razumevanje smrti in posmrtnega življenja pri mladih. Diplomsko delo. Pridobljeno 12. 12. 2019, iz <https://repozitorij.uni-lj.si/Dokument.php?id=113533&lang=slv>.

Tello, A. (2006). *Vodnik po svetovnih verstvih : S kratkim pregledom verstev na slovenskem*. Ljubljana: Tehniška založba Slovenije.

Umek, M. in Janša Zorn, O. (2002). *Družba in jaz 1: družba za 4. razred devetletne osnovne šole: družba za 4. razred osemletne osnovne šole*. Ljubljana: Modrijan.

Verstva sveta. (2001). Tržič: Učila.

6 PRILOGE

6.1 ANKETNI VPRAŠALNIK ZA UČENCE

Smo Zala, Mojca in Zoja, učenke 8. razreda naše šole. V tem šolskem letu pišemo raziskovalno nalogo o posmrtnem življenju. Zanima nas, kaj o tem meniš ti, zato te prosimo, da odgovoriš na spodnja vprašanja – tako da izbereš en odgovor oz. več, kjer je tako zapisano. Že vnaprej se ti najlepše zahvaljujemo, ker boš odgovarjal/a resno in iskreno – vprašalnik je anonimen.

1. Spol : M Ž

2. Razred : 6. 7. 8. 9.

3. Kakšen je tvoj odnos do smrti?

- a) O smrti ne razmišljam.
- b) Smrti se bojim, ker pomeni konec.
- c) Smrti se ne bojim, saj vem, da je del življenja.
- č) Drugo: _____.

4. Ali ste v družini verni – pripadate kateri od verskih skupnosti?

- a) Da. Kateri? _____.
- b) Ne.

5. Ali meniš, da obstaja posmrtno življenje?

- a) Da.
- b) Ne.

6. Ali ti verjameš v posmrtno življenje?

- a) Da.
- b) Ne.

7. Kako si sam/a predstavljaš življenje po smrti?

- a) Po smrti se znova rodiš v novem telesu – se reinkarniraš.
- b) Po smrti živiš življenje v onstranstvu.
- c) Po smrti tvoja duša zapusti telo in biva na Zemlji kot duh.
- č) Drugo: _____.

8. Zakaj ljudje po tvojem mnenju verjamejo v posmrtno življenje? (Obkrožiš lahko več odgovorov.)

- a) Zaradi vere, ki ji pripadajo.
- b) S tem si lajšajo bolečino po izgubi bližnjega.
- c) Zaradi strahu pred lastnim koncem.
- č) Drugo: _____.

9. Ali meniš, da moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade?

- a) Da.
- b) Ne.

10. Če si na prejšnje vprašanje odgovoril/a z da, katere? (Obkrožiš lahko več odgovorov.)

- a) Nošenje črnih oblačil.
- b) Prižiganje sveč.
- c) Sedmina.
- č) Maša za umrlega.
- d) Darovanje cvetja.
- e) Drugo: _____.

11. Ali je pogovor o smrti zate neprijeten?

- a) Da. Zakaj? _____.
- b) Ne. Zakaj? _____.

12. Ali se doma kdaj pogovarjate o smrti?

- a) Da.
- b) Ne.

13. Kako bi se morali odrasli po tvojem mnenju pogovarjati z otroki glede smrti?

- a) Iskreno, brez prikrivanja in olepševanja – kot del življenja.
- b) Z olepševanjem in prikrivanjem, da ga obvarujejo.
- c) O smrti naj se z otroki sploh ne pogovarjajo.
- č) Drugo: _____.

14. Ali se spomniš, da ste se kdaj v šoli pogovarjali o smrti ?

- a) Da. V katerem razredu in pri katerem predmetu? _____.
- b) Ne.

15. Ali meniš, da bi se morali v šoli več pogovarjati o smrti?

- a) Da. Zakaj? _____.
- b) Ne. Zakaj? _____.

16. Kako bi si želel/a, da bi potekal pogovor o smrti?

- a) Pogovor vseh učencev z učiteljem v oddelku.
- b) Pogovor v manjših skupinah v oddelku (delavnice).
- c) Individualno s katerim od učiteljev ali svetovalnimi delavkami.
- č) Pogovor ob knjigah v knjižnici (bibliopreventiva).
- d) Drugo: _____.

6.2 ANKETNI VPRAŠALNIK ZA STROKOVNE DELAVCE

Smo Zala, Mojca in Zoja, učenke 8. razreda naše šole. V tem šolskem letu pišemo raziskovalno nalogo o posmrtnem življenju. Zanima nas tudi vaše mnenje, zato vas prosimo, da odgovorite na spodnja vprašanja. Že vnaprej se vam najlepše zahvaljujemo.

1. Spol : M Ž

2. Kakšen je vaš odnos do smrti?

- a) O smrti ne razmišljam.
- b) Smrti se bojim, ker pomeni konec.
- c) Smrti se ne bojim, saj vem, da je del življenja.
- č) Drugo: _____

3. Ali menite, da obstaja posmrtno življenje?

- a) Da.
- b) Ne.

4. Ali vi verjamete v posmrtno življenje?

- a) Da.
- b) Ne.

5. Kako si predstavljate življenje po smrti?

- a) Po smrti se znova rodiš v novem telesu – se reinkarniraš.
- b) Po smrti živiš življenje v onstranstvu.
- c) Po smrti tvoja duša zapusti telo in biva na Zemlji kot duh.
- č) Drugo: _____.

6. Zakaj ljudje po vašem mnenju verjamejo v posmrtno življenje? (Obkrožite lahko več odgovorov.)

- a) Zaradi vere, ki ji pripadajo.
- b) S tem si lajšajo bolečino po izgubi bližnjega.
- c) Zaradi strahu pred lastnim koncem.
- č) Drugo: _____.

7. Ali menite, da moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade?

- a) Da.
- b) Ne.

8. Če ste na prejšnje vprašanje odgovorili z da, katere? (Obkrožite lahko več odgovorov.)

- a) Nošenje črnih oblačil.
- b) Prižiganje sveč.
- c) Sedmina.

- č) Maša za umrlega.
- d) Darovanje cvetja.
- e) Drugo: _____.

9. Ali je pogovor o smrti za vas neprijeten?

- a) Da. Zakaj? _____.
- b) Ne. Zakaj? _____.

10. Ali je vsebina predmeta, ki ga poučujete, kdaj povezana s smrtjo ?

- a) Da. Kateri razred in predmet: _____.
- b) Ne.

11. Ali menite, da bi se morali strokovni delavci v šoli pogovarjati z otroki o smrti?

- a) Da. Zakaj? _____.
- b) Ne. Zakaj? _____.

12. Kako si predstavljate, da bi potekal pogovor o smrti ?

- a) Pogovor vseh učencev z učiteljem v oddelku.
- b) Pogovor v manjših skupinah v oddelku (delavnice).
- c) Individualno s katerim od učiteljev ali svetovalnimi delavkami.
- č) Pogovor ob knjigah v knjižnici (bibliopreventiva).
- d) Drugo: _____.

13. Kako bi se morali odrasli po vašem mnenju pogovarjati z otroki glede smrti?

- a) Iskreno, brez prikrivanja in olepševanja – kot del življenja.
- b) Z olepševanjem in s prikrivanjem, da ga obvarujejo.
- c) O smrti naj se z otroki sploh ne pogovarjajo.
- č) Drugo: _____.

6.3 INTERVJU S SOŠOLKO

1. Kako gledaš na smrt?
2. Ali ste v družini verni – pripadate katerih od verskih skupnosti?
3. Zakaj ljudje po tvojem mnenju verjamejo v posmrtno življenje?
4. Ali ti verjameš v posmrtno življenje in zakaj da in zakaj ne ?
5. Ali se je tvoje mnenje glede posmrtnega življenja po smrti tvojega brata kaj spremenilo?
6. Ali se je po smrti tvojega brata kaj spremenil tvoj odnos do verovanja in če da, kako?

7. Ali meniš, da moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade, kot npr. oblačenje v črna oblačila in če zakaj da in zakaj ne?

6.4 INTERVJU S KAPLANOM SELNIŠKE ŽUPNIJE

1. Kakšen je vaš odnos do smrti?
2. Kako krščanska vera razlaga posmrtno življenje?
3. Zakaj ljudje po vašem verjamejo v posmrtno življenje?
4. Kako vernikom pomaga vera v posmrtno življenje pri soočanju s smrtjo bližnjega?
5. Ali menite, da moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade, kot npr. oblačenje v črna oblačila in če zakaj da in zakaj ne?
6. Kaj vernikom poleg vere najbolj pomaga pri srečanju s smrtjo bližnjega?

6.5 INTERVJU Z DUHOVNO TERAPEVTKO

1. Kakšen je vaš odnos do smrti?
2. Ali menite, da obstaja posmrtno življenje?
3. Ali verjamete v posmrtno življenje?
4. Kako si vi predstavljate življenje po smrti?
5. Ali je res, da lahko ljudem poveste, kaj so bili v prejšnjem življenju?
6. Od kdaj in kako imate to sposobnost?
7. Ali menite, da moramo ljudje ob smrti bližnjega upoštevati obredne navade, kot je npr. nošenje črnih oblačil – če da, zakaj?
8. Kaj po vašem mnenju najbolj pomaga ljudem pri soočanju s smrtjo bližnjega?